

Демократиялык институттар жана адам укуктары боюнча Бюро

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫ

ПАРЛАМЕНТТИК ШАЙЛОО

2020 - жылдын 4 - октябры

ДИАУБдун шайлоого чектелген байкоо жүргүзүү боюнча
миссиясынын жыйынтыктоочу отчету

Варшава

2020 – жылдын 3 - декабры

МАЗМУНУ

I.	КЫСКАЧА МАЗМУНУ	1
II.	КИРИШҮҮ ЖАНА ЫРААЗЫЧЫЛЫК БИЛДИРҮҮ	4
III.	ТҮЗҮЛГӨН АБАЛ ЖАНА САЯСИЙ КОНТЕКСТ	5
IV.	ШАЙЛОО СИСТЕМАСЫ ЖАНА УКУКТУК НЕГИЗ.....	6
V.	ШАЙЛООНУ УЮШТУРУУ	7
VI.	ШАЙЛООЧУЛАРДЫ КАТТОО.....	10
VII.	ТАЛАПКЕРЛЕРДИ КАТТОО	11
VIII.	ШАЙЛОО ӨНӨКТҮГҮ	13
IX.	ШАЙЛОО ӨНӨКТҮГҮН КАРЖЫЛОО	16
X.	ЖАЛПЫГА МААЛЫМДОО КАРАЖАТТАРЫ (ЖМК)	18
A.	ЖМК ЧӨЙРӨСҮ	18
B.	УКУКТУК СИСТЕМА	18
C.	ЖМК МОНИТОРИНГИНИН ТАБЫЛГАЛАРЫ	20
XI.	УЛУТТУК АЗЧЫЛЫКТАРДЫН КАТЫШУУСУ	22
XII.	АРЫЗДАР ЖАНА ДАТТАНУУЛАР	23
XIII.	ЖАРАНДЫК ЖАНА ЭЛ АРАЛЫК БАЙКООЧУЛАР	25
XIV.	ШАЙЛОО КҮНҮ	25
XV.	ШАЙЛООДОН КИЙИНКИ ОКУЯЛАР	26
XVI.	РЕКОМЕНДАЦИЯЛАР.....	28
A.	АРТЫКЧЫЛЫКТУУ РЕКОМЕНДАЦИЯЛАР	29
B.	БАШКА РЕКОМЕНДАЦИЯЛАР	30
I ТИРКЕМЕ:	ШАЙЛООГО ЧЕКТЕЛГЕН БАЙКОО ЖҮРГҮЗҮҮ БОЮНЧА МИССИЯГА КИРГЕН БАЙКООЧУЛАРДЫН ТИЗМЕСИ.....	33
ДИАУБ ЖӨНҮНДӨ	МААЛЫМАТ	34

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫ
ПАРЛАМЕНТТИК ШАЙЛОО
2020 – жылдын 4 - октябры

**ДИАУБдун шайлоого чектелген байкоо жүргүзүү боюнча миссиясынын
жыйынтыктоочу отчету ¹**

I. КЫСКАЧА МАЗМУНУ

Кыргыз Республикасынын тиешелүү органдарынын чакыруусунан улам жана өзүнүн мандатына ылайык, ЕККУнун Демократиялык институттар жана адам укуктары боюнча бюросу (ДИАУБ) 2020- жылдын 4-октябрында өтүүчү парламенттик шайлоого байкоо жүргүзүү үчүн шайлоого чектелген байкоо жүргүзүү боюнча миссиясын (ШЧБМ) ачты. ДИАУБ ШЧБМ шайлоо процессинин ЕККУнун алдында алынган милдеттенмелерге, демократиялык шайлоо өткөрүү боюнча эл аралык милдеттенмелерге жана стандарттарга, ошондой эле улуттук мыйзамдарга шайкеш келүүсүнө баа берди.

ДИАУБ ШЧБМ 2020 – жылдын 5–октябрында чыгарган Божомол натыйжалар жана кортундулар тууралуу билдирмесинде: «шайлоо жакшыртылган мыйзамдарга ылайык өтүү жана негизги укуктар менен эркиндиктер жалпысынан сакталды» деген жыйынтыкка келди. Үгүт өнөктүгү атаандаштык мүнөздө өтүп, талапкерлер жалпысынан өз иш-чараларын эркин жүргүзө алышты, бирок добуштарды сатып алуу боюнча маселелер олуттуу бойдон калууда. Шайлоо, КОВИД-19 пандемиясынын кесепетинен келип чыккан кыйынчылыктарга карабастан, натыйжалуу өтүү, бирок БШКнын бир катар талаш-тартыштарды жараткан чечимдери анын калыстыгына болгон суроолорду жаратты. Коомдук телерадиокомпаниялар талапкерлерге акысыз эфирдик убакыт берүү боюнча милдеттенмелерди аткарганы менен, сынчыл журналисттик макалалардын жана маңыздуу дебаттардын аздыгы сапаттуу жана ар тараптуу маалыматарды шайлоочуларга жеткирүү денгээлин төмөндөттү. Шайлоо күнү тартип сакталып, шайлоо жараяны жалпысынан ачык-айкын жана жакшы уюшкандыкта өттү, бирок саламаттыкты сактоого багытталган протоколдор дайыма эле сактала берген жок».

Өлкөдөгү укуктук негиз демократиялык шайлоолорду өткөрүүгө жетиштүү шарт түзөт. Шайлоо мыйзамдары, өткөн парламенттик шайлоодон кийин ДИАУБдун кээ бир мурунку рекомендацияларынын эск алуу менен, атап айтканда шайлоочулардын тизмесин башкаруу, парламенттин мүчөлөрү кызматтан кеткен учурда гендердик квотанын сакталышы, шайлоого байланыштуу укук бузууларга каршы чара көрүү жана мүмкүнчүлүгү чектелген шайлоочулардын шайлоого катышуу мүмкүнчүлүктөрү тууралуу маселелерге көңүл буруу менен, олуттуу өзгөртүүлөргө дуушар болду. Бирок, конституциялык жана мыйзамдык реформалар ДИАУБдун башка рекомендацияларын, тактап айтканда, шайлоо жана шайлануу укугунун чектелишине, шайлоо босоголоруна жана шайлоону чагылдыруу үчүн жалпыга

¹ Англис тилиндеги түп нускасы бирден-бир расмий документ болуп эсептелинет. Расмий эмес котормолор кыргыз жана орус тилдеринде жеткиликтүү.

маалымдоо каражаттарынын аккредитациядан өтүшүнө байланыштуу рекомендацияларын камтыган жок.

Шайлоо жана Референдум өткөрүү боюнча Борбордук Комиссия (БШК), 54 Аймактык Шайлоо Комиссиясы (АШК) жана 2475 Участкалык Шайлоо Комиссиясы (УШК) шайлоону натыйжалуу уюштура алышты. БШК шайлоо процессинин көптөгөн аспектилерин, анын ичинде КОВИД-19дан коргоо чараларын, шайлоочулардын билимин жана маалыматын арттыруу, ошондой эле мүмкүнчүлүгү чектелген шайлоочулардын шайлоого катышуусун жеңилдетүү маселелерин комплекстүү түрдө жөнгө салды. Бирок, ДИАУБ ШЧБМдин көпчүлүк маектештери БШКнын калыстыгынан, негизинен талапкерлерди каттоодогу талаш-тартыштардан улам келип чыккан чечимдерге шектенээрин билдиришти. БШКнын жумушчу топторунун кээ бир маселелерге мыйзамдуу түшүндүрмөлөрдү БШКнын ачык жыйындарында карай элек туруп берүүсү БШКнын ишинин ачыктыгын жана коллегиялуулугун төмөндөттү.

Шайлоочулардын акыркы тизмесине 3,5 миллиондой шайлоочу катталып, учурдагы шайлоочуларды идентификациялоо технологиялары жалпысынан элдин ишенимине ээ болду. Ага карабастан, шайлоочулардын тизмесинин инклюзивдүүлүгүн жогорулатуу боюнча бийлик тарабынан бир топаракеттер көрүлгөнүнө карабастан, 470 000 жакын жаран биометрикалык каттоодон өтө элек болгондуктан шайлоо укугунан ажырап калды. БШК шайлоочуларды каттоодон өткөрүүнүн ачык-айкындуулугун жогорулатуу максатында кошумча механизмдерди киргизип, 441 000 шайлоочу добуш берүү дарегин убактылуу өзгөртүү укугунан пайдалана алды. Партиялар жана талапкерлер бул механизмди добуш сатып алуу схемасы катары колдонулушу мүмкүн деп, ал тууралуу олуттуу тынчсызданууларын билдиришти.

Жалпысынан, инклюзивдүү процессте 16 саясий партия өз тизмелерин каттоодон өткөрдү. Көпчүлүк катталган партиялар шайлоо күрөөсүнүн өлчөмүнө болгон маселелерди көтөргөн жок, бирок айрым партиялар күрөөнүн көлөмүн түшүрүү керектигин сунуштап чыгышты. Катталуу учурунда шайлоого катышкан бардык партиялар талапкерлердин тизмесине коюлган, анын ичинде гендердик жана улуттук азчылыктар боюнча квота талаптарын аткарышты; бирок, аялдардан жана улуттук азчылыктардан чыккан айрым талапкерлердин шайлоого катышуудан баш тартуусу жана каттоодон чыгарылышы тизмелердеги квота талаптарынын сакталбай калышына алып келди.

Шайлоо алдындагы үгүт өнөктүгү атаандаштык жана жандуу мүнөздө өттү, бирок, кээ бир шайлоо платформаларында катуу талкууларды жарата алган жок. Шайлоонун катышуучулары үгүт иштерин жүргүзүү үчүн ар кандай каражаттарды, анын ичинде онлайн медиа каражаттарын колдонушту жана жалпысынан эркин түрдө үгүт иштерин жүргүзө алышты. Ошол эле учурда, коркутуп-үркүтүү, иш-чараларды үзгүлтүккө учуратуу жана Интернетте жалган маалымат кампанияларын уюштуруу сыяктуу окуялар да орун алды. Добуштарды сатып алуу жана мамлекеттик кызматкерлерге кысым көрсөтүү боюнча айыптоолор жараяндын жүрүшүндө олуттуу көйгөй бойдон кала берди.

Мөөнөтү бүтүп бара жаткан парламентте аялдардын саны болгону 16,7 пайызды түзөт. Бул абалды жакшыртууга багытталган мыйзамдык талаптарга ылайык, саясий партиялар тарабынан көрсөтүлгөн талапкерлердин үчтөн бирин аялдар түзүшү шарт. ДИАУБ ШЧБМ тарабынан үгүт иш-чараларына байкоо жүргүзүү учурунда көпчүлүк аялдар үгүт иштерине жакшы катышышты, бирок шайлоо өнөктүгүндө гендердик маселелер дээрлик көтөрүлгөн жок. Аялдар бардык деңгээлдеги шайлоо органдарында, ошондой эле чечим кабыл алуу кызматтарында жакшы көрсөтүлдү.

Мыйзамда мамлекет тарабынан өнөктүк иштерине түздөн-түз каржылоо каралган эмес, бирок жеке салымдар үчүн да, үгүт иштерине кеткен чыгымдар үчүн да мыйзамдуу чектөөлөр киргизилген. Эл аралык тажрыйбадан алыстап, Кыргызстанда материалдык жардам көрсөтүүгө мыйзам чегинде жол берилбейт, мындай жобо жаңы жана аз каражаттары бар партияларга болгон бирдей шарттарды төмөндөтөт. Үгүт иштерин каржылоону көзөмөлдөө БШКга жүктөлгөн. Шайлоо күнүнө чейин БШКнын каржылык отчетторду ачыкка чыгаруу боюнча аракеттерине карабастан, үгүт иштерин каржылоодо ачык-айкындыктын төмөн болушу байкалды. БШКда ар атараптуу аудит жүргүзүү үчүн каржылык жана адамдык ресурстар жетишпейт, ал эми мыйзамда болсо текшерүүнүн натыйжаларын жарыялоо талап кылынган эмес.

Конституция сөз жана басма сөз эркиндигине кепилдик берет жана жалаа жабуу үчүн кылмыш жоопкерчилигине тартууга тыюу салат. Бирок, маалымат каражаттарына жана журналисттерге карата жалган жалаа жабуу үчүн пропорционалдуу эмес компенсация талаптары, ошондой эле журналисттерге кол салуулар өзүн-өзү цензуралоого жана сөз эркиндигин чектөөгө алып келди. Шайлоо күнү жана андан кийинки окуяларды чагылдыруу учурунда милиция кызматкерлери жана ар кандай саясий күчтөрдүн тарапкерлери тарабынан журналисттерге болгон чабуулдар, ошондой эле коомдук телерадиокомпанияны кол салуу менен басып алуу аракеттери журналисттер үчүн кооптуу шарттарды жаратып, ЖМК эркиндигине терс таасир берди.

Коомдук жана мамлекеттик бюджеттен каржыланган жалпыга маалымдоо каражаттары атаандаштарга, негизинен, дебаттарга арналган акысыз эфирдик убакытка, ошондой эле COVID-19 пандемиясына байланыштуу киргизилген чектөөлөрдү компенсациялоо үчүн мүмкүн болушунча кошумча эфирдик убакыт бөлүп беришти. Маалымат каражаттарынын жаштарга, аялдарга жана партия лидерлерине арнаган өзүнчө дебаттарды өткөрүүсү оң өзгөрүү катары кабыл алынды. Бирок, жаңылыктар жана учурдагы абал жөнүндөгү программаларда журналисттик репортаждар, ошондой эле партиялардын жана талапкерлердин ар кандай каржылык каражаттары тууралуу материалдар берилген жок, анткени үгүт кампаниясын чагылдыруудагы прайм-тайм убагында берилүүчү жаңылыктар көбүнчө атаандаштар тарабынан даярдалып жана каржыланып жатты. Ушул сыяктуу көрүнүштөр, ошондой эле өкмөт менен президенттин иштерин институционалдык чагылдыруунун үстөмдүүлүгү маалыматтын объективдүүлүгүнө, шайлоочуларга жеткиликтүү болгон маалыматтын жана ой-пикирлердин сапатына жана ар түрдүүлүгүнө таасирин тийгизди.

Конституцияда жана башка мыйзамдарда басмырлоого жол бербөө жана теңдик принциптери бекитилген. Улуттук азчылыктардын өкүлдөрү азчылыктар жыш отурукташкан жерлерде өнөктүккө активдүү катышышты. Өлкөнүн түштүгүндөгү өзбек азчылыгынын добуштары үчүн айыгышкан атаандаштык эки партиянын жактоочуларынын ортосундагы массалык мушташка айланып, эки өзбек талапкердин тизмеден чыгарылышына алып келди.

Мыйзамдар шайлоо талаштарын чечүү үчүн жетиштүү негиздерди камсыз кылат, бирок шайлоочулардын жана жарандык байкоочулардын шайлоо комиссиясынын чечимдерине каршы чыгуу укугун чектейт. БШКга келип түшкөн даттануулар жалпысынан ачык-айкындуулук жана тараптардын катышуусу менен каралып, негизделген чечимдер кабыл алынды, бирок арыздардын көпчүлүгү БШКнын ачык отурумдарында эмес, жумушчу топтор тарабынан каралганы, процесстин коллегиялдуулугуна шек келтирген жана даттануу мүмкүнчүлүгүн чектеген. Соттордогу угуулар ачык өтүп, тийиштүү процесстер негизинен сакталды. Ошол эле учурда, соттор, тыюу салуучу жана ырааттуу эмес ыкмаларды колдонуп, апелляциялык процесстерге катышуу укуктарын чектеди. ДИАУБ ШЧБМдин көпчүлүк маектештери шайлоо мыйзамдарын бузууга каршы күрөшүү каражаттарынын

натыйжалуулугуна, айрыкча укук коргоо органдарынын иш-аракеттеринин натыйжалуулугуна, ошондой эле сот тутумунун бейтараптуулугуна карата ишенимдин жоктугун билдиришти.

Мыйзамдар саясий партиялар, жарандык коом уюмдары жана эл аралык байкоочулар тарабынан шайлоо жараянынын бардык этаптарына байкоо жүргүзүлүүсүн камсыз кылат. Бир нече жарандык байкоочу топ узак мөөнөттүү байкоо жүргүзүштү жана шайлоонун ар кандай маселелери боюнча коомчулукка билдирүү жасашты.

ДИАУБ ШЧБМ шайлоо күнүндөгү процесстерге тутумдуу жана ар тараптуу байкоо жүргүзө алган жок. Чектелген сандагы байкоо жүргүзүлгөн шайлоо участкаларында шайлоо күнү ирээттүү жүрүп, шайлоочуларды идентификациялоо жана добуш берүү процесстери жалпысынан жакшы уюштурулду; бирок, КОВИД-19га байланышкан саламаттыкты сактоого багытталган протоколдор дайым эле сактала берген жок. Байкоочулар барган шайлоо участкалары өз убагында жабылып, кол менен саноо натыйжалуу жүргүзүлдү. БШК ачык-айкындуулукту камсыз кылып, добуш берүү аяктагандан кийин көп өтпөй алдын ала жыйынтыктарды өзүнүн сайтына жарыялай баштады. Акыркы маалымат боюнча добуш берүүгө шайлоочулардын 56 пайызы катышканы кабарланды.

Алдын ала жыйынтыктар жарыялангандан кийин, шайлоого катышкан 16 партиянын ичинен 4 партиянын парламентке өткөнү аныкталды. Бирок, атаандаш партиялардын көпчүлүгү шайлоо учурунда ири масштабда добуш сатып алынганын жана шайлоочуларга кысым көрсөтүлгөнүн айтып чыгышып, шайлоонун жыйынтыгын тааныбай, шайлоонун натыйжаларын жокко чыгарууну талап кылган нааразычылык акцияларын өткөрүүгө чакырышты жана ал акциялар 5- октябрда өттү. 6- октябрда премьер-министр жана парламенттин төрагасы отставкага кетип, БШК бир күн мурда болуп өткөн катуу нааразычылыктардан кийин добуш берүүнүн жыйынтыктарын жокко чыгарды. 14-октябрда Садыр Жапаров парламент тарабынан жаңы премьер-министрликке көрсөтүлүп, 15-октябрда президент Сооронбай Жээнбеков кызматтан кеткенден кийин, ал президенттин милдетин аткаруучу болуп дайындалды.

Бул отчетто, Кыргыз Республикасындагы шайлоолорду ЕККУнун милдеттенмелерине жана башка эл аралык милдеттенмелер менен демократиялык шайлоо стандарттарына ылайык өткөрүү боюнча рекомендациялар берилди. Артыкчылыктуу рекомендациялар катары добуштарды сатып алуу жана шайлоочуларга кысым көрсөтүү маселелерин чечүү, анын ичинде укук коргоо органдары тарабынан ушул мыйзам бузууларды тез арада жана милдеттүү түрдө иликтөө, жалпыга маалымдоо каражаттарынын эркиндигин толук сактоону камсыз кылуу, жалпыга маалымдоо каражаттарынын материалдарын шайлоочулардын пайдасына ылайык кеңейтүү, саясий жана үгүт иштерин каржылоодо ачык-айкындуулукту бекемдөө, шайлоо мыйзамдарын бузгандыгы үчүн чараларды ырааттуу колдонуу жана добуш берүүнүн купуялуулугун камсыз кылуу маселелери каралды. ДИАУБ бийлик органдарына ушул жана мурунку отчеттордогу рекомендацияларды ишке ашырууда жардам берүүгө даяр экендигин билдирет.

II. КИРИШҮҮ ЖАНА ЫРААЗЫЧЫЛЫК БИЛДИРҮҮ

Кыргыз Республикасынын тиешелүү органдарынын 2020-жылдын 4-октябрындагы парламенттик шайлоого байкоо жүргүзүү үчүн чакыруусунан улам, ЕККУнун Демократиялык институттар жана адам укуктары боюнча бюросу (ДИАУБ) 2020-жылдын 20-27-июль аралыгында Муктаждыктарды баалоо миссиясынын тыянактарынын жана корутундуларынын негизинде, өзүнүн шайлоого байкоо жүргүзүү миссиясын жөнөтүүгө ниеттенген. Бирок,

КОВИД 19 пандемиясынын кесепетинен келип чыккан өзгөчө кырдаалдан жана ЕККУнун аймагында саякаттоого киргизилген чектөөлөрдөн улам, кыска мөөнөттүү байкоочуларды жиберүү мүмкүнчүлүгү жүзөгө ашкан жок. Андан кийин, ДИАУБ байкоо жүргүзүү иш-аракетинин форматын өзгөртүү чечимин кабыл алып, 7-сентябрда шайлоого чектелген байкоо жүргүзүү миссиясын (ШЧБМ) дайындалды. Миссия, Томас Бозеруп жетектеген ДИАУБ ШЧБМ Бишкекте жайгашкан негизги топтун 13 мүчөсүнөн жана 11-12-сентябрь күндөрү өлкө боюнча иш алып барган 18 узак мөөнөттүү байкоочудан турган курамдан түзүлдү. ДИАУБ ШЧБМ мүчөлөрү ЕККУга мүчө 17 мамлекеттен келишти. ДИАУБ ШЧБМ Кыргызстанда 11-октябрга чейин иш алып барды.

Шайлоо процессине ЕККУнун алдында алынган милдеттенмелерине, башка эл аралык милдеттенмелерге жана демократиялык шайлоолор боюнча стандарттарга жана улуттук мыйзамдарга шайкеш келүүсү жагынан баа берилди. ДИАУБдун ШЧБМдин методологиясына ылайык, Миссия шайлоо күнүндөгү процесстерге системдүү жана ар тараптуу байкоо жүргүзө алган жок, бирок бардык аймактардагы жана Бишкек жана Ош шаарларындагы шайлоо участкаларында чектелген санда байкоо жүргүздү. Бул жыйынтыктоочу отчет, 2020-жылдын 5-октябрында Бишкекте өткөн пресс-конференцияда жасалган Алдын-ала алынган жыйынтыктар жана корутундулар жөнүндө билдирмеге кошумча катары каралат.²

ДИАУБ ШЧБМ Шайлоо жана референдум өткөрүү боюнча борбордук комиссиясына (БШК) шайлоого байкоо жүргүзүүгө чакыргандыгы жана кызматташтыгы үчүн, ошондой эле Тышкы иштер министрлигине (ТИМ) көрсөткөн жардамы үчүн ыраазычылык билдирет. ДИАУБ ШЧБМ башка мамлекеттик органдарга, шайлоо администрациясына, саясий партияларга, жарандык коом уюмдарына, ЕККУнун Бишкектеги программалык кеңсесине жана эл аралык коомчулукка кызматташтыгы жана өз пикирлери менен бөлүшкөндүгү үчүн ыраазычылыгын билдирет.

III. ТҮЗҮЛГӨН АБАЛ ЖАНА САЯСИЙ КОНТЕКСТ

Кыргыз Республикасынын Президенти Жогорку Кеңешинин депутаттарын шайлоону 4-октябрга дайындоо жөнүндө жарлыкка 2-июль күнү кол койду. Кыргызстан жарым президенттик республика, өлкөдө мыйзам чыгаруу ыйгарым укуктары 120 адамдан турган бир палаталуу Жогорку Кеңешке (парламентке) таандык. Президент мамлекеттин башчысы жана премьер-министр баштаган өкмөт менен аткаруу бийлигин бөлүшөт.³ Мөөнөтү аяктап жаткан парламенттеги 95 мандаттан турган көпчүлүктүн башында *Кыргызстан социал-демократтар партиясы (КСДП)* туруп, ага “*Бир Бол*”, “*Кыргызстан*” жана “*Республика-Ата Журт*” партиялары кирген, ал эми “*Ата Мекен*” жана “*Өнүгүү-Прогресс*” партиялары оппозицияда турушкан.

Ошол кездеги бийликте турган КСДПнын позициясы анын талапкеринин 2017-жылдагы президенттик шайлоодогу жеңиши менен дагы бекемделгенине карабастан, кийинчерээк

² Буга чейинки отчетторду төмөндөгү шилтеме аркылуу караңыз: [ЕККУ/ДИАУБдун Кыргыз Республикасы боюнча мурунку отчеттору](#).

³ Президент мамлекеттин атынан ички жана эл аралык деңгээлде иш алып барат, судьялардын жана башкы прокурордун кызматына талапкерлерди бекитүү же кызматтан бошотуу боюнча сунуштарды парламентке киргизет, парламенттин кезексиз отурумун чакыра алат жана куралдуу күчтөрдүн башкы жетекчиси болуп эсептелет. Премьер-министр мыйзамдардын так аткарылышына жооптуу болгон өкмөттүн ишине, ошондой эле ички жана тышкы саясатты жүргүзүүгө жооп берет.

партия бөлүнүп, бул парламенттик шайлоого катышкан жок.⁴ Ага карабастан, КСДПдан парламентке кирген айрым негизги депутаттар *Биримдик*, *Мекеним Кыргызстан* же *Социал-демократтар* сыяктуу башка партиялык структуралардын курамында шайлоого катышышты.

Саясий партиялардын тутуму Юстиция министрлиги тарабынан каттоодон өткөрүлгөн 259 партиядан турат, алардын 16сы бул шайлоого катышышты. Саясий партиялар платформалардын негизинде эмес, инсандардын тегерегинде түзүлүп, көпчүлүк учурда жеке кызыкчылыктарды көздөгөн ишканалардын каржылоосуна таянат. Партиялардын басымдуу бөлүгү өздөрүнүн аймактык кеңселерин шайлоо мезгилинде добуштарды алуу үчүн гана түзүшөт, ошондуктан шайлоодон кийин шайлоочулар менен депутаттардын ортосундагы байланыш начарлай түшөт.

Шайлоонун жүрүшүндө олуттуу саясий өзгөрүүлөрдүн пайда болушу менен коштолгон COVID-19 пандемиясынын жана мурдатан келе жаткан коррупциялык иштердин кесепеттеринен улам келип чыккан социалдык жана экономикалык көйгөйлөрдүн күчөгөндүгү байкалды.⁵ Добуш сатып алууга каршы натыйжалуу чаралардын жоктугу шайлоодон кийин анын жыйынтыгына каршы нааразычылыктарды жаратты.

IV. ШАЙЛОО СИСТЕМАСЫ ЖАНА УКУКТУК НЕГИЗ

120 депутаттын бардыгы беш жылдык мөөнөткө, жалпы улуттук бирдиктүү шайлоо округу боюнча пропорционалдык жабык тизме менен шайланат. Көз карандысыз талапкерлердин шайлоого катыша албаганы ЕККУнун Копенгаген документинин 7.5 пунктуна карама-каршы келет. Саясий партия мандат алуу үчүн, жалпы республикада берилген добуштардын кеминде жети пайызын жана жети облустун ар биринде, ошондой эле Бишкек жана Ош шаарларында кеминде 0,7 пайыз добуш алуу менен кош босогодон өтүшү керек.⁶ Конституцияда бир партия парламентте ээ боло ала турган мандаттардын саны 65ке чейин деп чектелген, бирок, ошол эле учурда, босогодон жалгыз гана партия өткөн учур эч бир мыйзамда каралган эмес. ДИАУБ жана Европа Кеңешинин «Демократияга Мыйзам аркылуу» комиссиясы (Венеция Комиссиясы) буга чейин орундарды бөлүштүрүү эрежелерин карап чыгууну, ошондой эле кош босого маселесин кайрадан карап чыгууну сунуштаган эле.⁷

Мурунку рекомендацияларга ылайык, бир партия ээ боло ала турган мандаттардын чегин, ошондой эле регионалдык босого маселесин кайра карап чыгуу керек. Көз карандысыз талапкерлердин шайлоого катышуусуна да мүмкүнчүлүк берилүүсү керек.

Парламенттик шайлоонун укуктук базасы биринчи кезекте 2010-жылы кабыл алынган Конституциядан, 2011-жылдагы Шайлоо жөнүндөгү мыйзам жана Кыргыз Республикасынын

⁴ Партия бир нече канатка бөлүнүп, анын ичинде экс-президент Алмазбек Атамбаевге жакын топ жана азыркы президент Сооронбай Жээнбековго ишеним көрсөткөн адамдар бар. Мырзалардын ортосундагы беттешүү Атамбаевдин тарапкерлери жана укук коргоо органдарынын ортосундагы катуу тирешүүгө айланып, 2019-жылдын август айында адамдардын жаракат алышына жана өлүмүнө алып келди. 2020-жылдын июнь айында мырза Атамбаев коррупция боюнча айыптоо менен узак мөөнөткө эркинен ажыратылып, азыркы учурда мөөнөтүн өтөп жатат.

⁵ 2020-жылдын июнь айында өкмөт коррупциялык жаңжалдан улам отставкага кеткен.

⁶ 2020-жылы шайлоо жөнүндөгү мыйзамга киргизилген түзөтүү 2017-жылы тогуз пайызга чейин көтөрүлгөн жети пайыздык босогоду кайрадан киргизди.

⁷ ДИАУБ жана Венеция комиссиясынын Кыргыз Республикасынын Шайлоо мыйзамынын долбоору боюнча 2014-жылы берген [Биргелешкен корутундусун](#) караңыз.

шайлоо жана референдум өткөрүү боюнча шайлоо комиссиялары жөнүндөгү мыйзамдан турат.⁸ Башка актыларга Саясий партиялар жөнүндө мыйзам, Тынч чогулуштар жөнүндө мыйзам, кылмыш жана административдик жаза чараларын караган мыйзамдар жана БШКнын регламенттери кирет. Кыргызстан - демократиялык шайлоого байланыштуу негизги эл аралык келишимдердин катышуучусу.⁹ ДИАУБдун мурунку сунушуна ылайык, 2019-жылдын май айында Кыргызстан Бириккен Улуттар Уюмунун Майыптардын Укуктары жөнүндө Конвенциясын (МУЖК) ратификациялаган.

Мурунку парламенттик шайлоодон кийин мыйзамдык базага бир нече жолу өзгөртүү киргизилип, негизинен 2018-2020-жылдарга карата Шайлоо мыйзамдарын жакшыртуу Стратегиясына ылайык жасалган. 2020-жылдын июнь айында Жазык кодексине, Мыйзам бузуу кодексине жана Кичи кылмыштар кодексине шайлоого байланыштуу мыйзам бузууларга каршы чараларга байланыштуу өзгөртүүлөр жана толуктоолор киргизилген. Мындан сырткары, ДИАУБдун мурунку рекомендацияларына ылайык, шайлоочулардын тизмесин башкаруу, шайлоого байланыштуу мыйзам бузууларга каршы чараларды күчөтүү, ден-соолугуна байланыштуу мүмкүнчүлүктөрү чектелген шайлоочулардын шайлоого катышуу шарттарын жогорулатуу жана депутаттар мандатын тапшырган учурларда гендердик квотаны сактоо¹⁰ жөнүндө өзгөртүүлөр жана толуктоолор кирген. Бир катар маектешүүчүлөр ДИАУБ ШЧБМго түзөтүүлөр кабыл алынганга чейин коомдук талкуу өткөндүгүн маалымдашты.

Жалпысынан, шайлоонун укуктук базасы ар тараптуу жана демократиялык шайлоолор үчүн бекем негиз түзүп берет. Бирок, ДИАУБдун берген айрым рекомендациялары, анын ичинде шайлоо жана шайлануу укугунун чектелиши, шайлоо босоголору жана шайлоо комиссияларынын ишин чагылдыруу жана жарнак убактысын сатуу үчүн жалпыга маалымдоо каражаттарынын аккредитациядан өткөрүү зарылдыгы боюнча рекомендациялар карала элек. Мындан сырткары, жаңы катталган саясий партиялардын шайлоого катышуу укугуна болгон чектөөлөр акыркы өзгөрүүлөрдүн катарына кирип, ЖМКлар аркылуу терс үгүт иштерин жүргүзүүгө тыюу салып, шайлоо өнөктүгүнүн регламенти жана каржы жаатында укуктук түшүнүксүздүктөргө алып келди.¹¹

V. ШАЙЛООНУ УЮШТУРУУ

Шайлоону БШК, 54 аймактык шайлоо комиссиясы (АШК) жана 2475 участкалык шайлоо комиссиясы (УШК) уюштурушту. Өлкөдөн тышкары добуш берүү 28 мамлекеттеги элчиликтерде жана консулдуктарда жайгашкан 45 шайлоо участкаларында өткөрүлдү.

⁸ 2016-жылы, 2010-жылы кабыл алынган Конституцияга депутаттык мандатын жоготпой туруп премьер-министр же биринчи вице-премьер-министр кызмат ордуна дайындалуу укугуна байланыштуу айрым өзгөртүүлөр киргизилген.

⁹ Аларга 1966-жылкы [Жарандык жана саясий укуктар боюнча эл аралык пакт](#), 1965-жылкы [Расалык басмырлоонун бардык түрлөрүн жоюу жөнүндө конвенция](#), 1979-жылкы [Аялдарга карата басмырлоонун бардык түрлөрүн жоюу жөнүндө конвенция](#) жана анын милдеттүү эмес протоколу, 2002-жылкы КМШнын [Демократиялык стандарттар боюнча конвенциясы](#) жана БУУнун 2003-жылкы [Коррупцияга каршы Конвенциясы](#) кирет.

¹⁰ 30 пайыздык гендердик квотага карабай, мөөнөтү бүтүп жаткан парламентте 20 гана аял-депутат болду, бул бир жагы шайлоодон кийин айрым талапкерлердин партия тизмесинен чыгып кеткенине байланыштуу.

¹¹ Шайлоо мыйзамына 2019-жылы киргизилген өзгөртүүлөргө ылайык, шайлоо жарыяланганга чейин алты ай мурун катталган саясий партиялар өз талапкерлеринин тизмесин көрсөтө алыша албайт.

Шайлоо комиссиясынын мүчөлөрү беш жылдык мөөнөткө дайындалат. БШК парламент дайындаган 12 мүчөдөн турат.¹² Президент, парламенттик көпчүлүк жана оппозициядан турган топтун ар бири БШКнын төрттөн мүчөсүн көрсөтөт. АШКлар 11ден кем эмес мүчөдөн туруп, БШК тарабынан түзүлөт, ал эми УШКлар 7 ден кем эмес мүчөдөн туруп, тиешелүү АШКлар тарабынан түзүлөт. Ар бир комиссиянын мүчөлөрүнүн жарымы саясий партиялардан, калгандары жергиликтүү кеңештерден көрсөтүлөт. АШК менен УШК мүчөлөрү 2020-жылдын январында дайындалган. Бардык деңгээлдеги шайлоо комиссиялары дайындалгандан кийин алардын курамы, айрыкча, комиссия мүчөлөрүнүн пандемия коркунучунан, шайлоого талапкер катары катталгандыгынан жана эмгек акынын жетишсиздигинен улам бир топ өзгөрүүлөргө дуушар болду, бирок, бул өзгөрүүлөр шайлоого даярдык көрүүдө таасирин тийгизген жок.¹³ Шайлоо комиссияларында аялдар жакшы көрсөтүлдү АШКнын мүчөлөрүнүн 47 пайызын, жана БШКнын беш мүчөсүн аялдар, анын ичинде БШКнын төрайымы түзгөндүгүнө карабастан, ар кандай улуттун өкүлдөрүнөн турган АШК мүчөлөрү, алар калктын олуттуу бөлүгүн түзгөн жерлерлеринде жашаганы менен аз санда көрсөтүлгөндүгү байкалды.¹⁴

БШКга улуттук азчылыктар компакттуу жашаган аймактарда шайлоо комиссияларына аялдардын өкүлчүлүгүн жетиштүү деңгээлде болушун камсыз кылуу үчүн чараларды көрүү сунушталат.

БШК - шайлоолорду жана референдумдарды уюштурууга жооптуу болгон туруктуу орган. Жалпысынан, БШК өз ишин натыйжалуу жүргүзүп, шайлоо процессинин көптөгөн маселелерин, анын ичинде КОВИД-19дан коргонуу чараларын комплекстүү жөнгө сала алды.¹⁵ Шайлоо күнүнө чейин БШК комиссия мүчөлөрү менен жеке жана аралыктан болгон ачык отурумдарды өткөрүп турду.¹⁶ Бирок, шайлоо бүткөндөн кийин, БШК бир нече күтүүсүз, мисалы, шайлоонун жыйынтыгын жараксыз деп табуу сыяктуу жабык сессияларды өткөрүп, ачык-айкындуулук маселелерин күчөттү (*Шайлоодон кийинки окуялар бөлүгүн караңыз*).

БШК өзүнүн күн тартибинде каралуучу маселелерди сессиялар башталар алдында жарыялаганы оң көрүнүш катары белгиленип, бирок, ошого карабастан, көпчүлүк учурларда, бул жарыялар отурумга аз калганда жарыяланып, кызыкдар тараптардын катышуусу же тиешелүү документтер менен таанышуусу үчүн убакыттын жетишсиздиги менен коштолду.¹⁷ БШКнын көпчүлүк чечимдери өз убагында жарыяланды; бирок, айрым учурларда жарыялоо бир топ убакытка кечигип берилип жатты.¹⁸

¹² Парламенттик көпчүлүк көрсөткөн БШКнын бир мүчөсү 3-сентябрда шайлоого талапкер катары катышкандыгына байланыштуу алмаштырылды.

¹³ БШК жана АШКлар резервдик тизмелерден төмөнкү деңгээлдеги комиссия мүчөлөрүн алмаштыра алышты. Шайлоо мезгилинде 650 АШК мүчөсүнүн 49 жана 26 600 УШК мүчөсүнүн 4 105 алмаштырылды.

¹⁴ БШКнын берген маалыматы боюнча, АШКлардын 37 мүчөсү гана (5,6%) ар кандай улуттук азчылыктардан турат.

¹⁵ БШКнын шайлоо күнүндөгү жол-жоболор боюнча көрсөтмөсү оорунун жайылышына каршы атайын эрежелерди жана чараларды, социалдык аралыкты сактоо жана шайлоо органдарынын кызматкерлери менен шайлоочуларды жеке коргоо каражаттары менен камсыз кылууну камтыды.

¹⁶ COVID-19га байланыштуу, БШК өзүнүн Регламентине өзгөртүүлөрдү киргизип, БШК мүчөлөрүнө сессияларга аралыктан катышууга мүмкүнчүлүк берди. Массалык маалымат каражаттары, байкоочулар жана саясий партиялардын өкүлдөрү сессияларга өзүлөрү келип катышты.

¹⁷ Бир нече кулактандыруулар сессияга 20 мүнөт калганда онлайн жарыяланган. ДИАУБ ШЧБМдин айрым маектештери кээ бир отурумдар жөнүндө алар бүтүп калганда гана кабар алдык деп билдиришти. БШКнын бир нече мүчөсү материалдар, анын ичинде чечимдердин долбоорлору отурумдардын алдында такай таратылбай жатканын ырасташты.

¹⁸ Тактап айтканда, талапкерлерди каттоо жана каттоодон чыгаруу боюнча чечимдер. ДИАУБ ШЧБМге каттоодон чыккан талапкерлердин бири БШКнын чечиминин кеч жарыяланышы, анын доо арызынын

ДИАУБдун мурунку сунушунан кийин, Шайлоо комиссиялары жөнүндө мыйзамга киргизилген өзгөртүүлөр шайлоо комиссияларынын негизги иштөө принциптеринин бири катары калыстыкты киргизди. Бирок, БШКнын талапкерлерди каттоо жана саясий партияларга карата чара көрүү боюнча айрым чечимдери талаш-тартыштарды жаратып, кызыкдар тараптардын БШКнын бейтараптуулугуна болгон ишенимине терс таасирин тийгизди.¹⁹

БШК бул шайлоолордун алдында кызыкдар тараптардын көйгөйлөрүн жана даттанууларын кароо жана мыйзамдык жоболорду берүү үчүн ар кандай жумушчу топторду түздү. Бул БШКнын ишин жеңилдеткени менен, БШК мүчөлөрү ачык сессияларда карай элек кээ бир маселелер боюнча жумушчу топтор берген айрым бир маалыматтар кызыкдар тараптардын шайлоо укуктарынан пайдалануусуна таасирин тийгизди (*ЖМК бөлүгүн кара*). Мындай практика БШКнын ачык-айкындуулугуна жана коллегиялуулугуна болгон кооптонууну жаратат.

Кызыкдар тараптардын шайлоо укуктары жана милдеттери, арыздарды кароо жана тиешелүү чечимдерди кабыл алуу, ошондой эле мыйзамдарды туура чечмелөө сыяктуу маселелер БШКнын ачык отурумдарында кабыл алынышы керек. Мурда сунушталгандай, БШКнын бардык чечимдери өз убагында жарыяланып турушу керек.

Төмөнкү деңгээлдеги шайлоо органдарынын шайлоо күнүнө чейинки иши ДИАУБ ШЧБМ тарабынан оң бааланды. АШКлардын басымдуу көпчүлүгүнө, анын ичинде КОВИД-19дун жайылышын алдын алуу жана кыймыл-аракети чектелген адамдар үчүн пандустар менен камсыз кылуу боюнча жергиликтүү бийлик тарабынан жетиштүү материалдык-техникалык колдоо көрсөтүлдү. Жакындан окутуу иш-чараларынан тышкары, АШК жана УШК мүчөлөрү техникалык жабдуулар менен камсыз болушуп, алардын мүчөлөрү аралыктан окутууларга катышып, алардын ишинин бардык этаптарын камтыган видео сабактарды өтө алышты. Айрым учурларда техникалык кыйынчылыктар окуу процессинин сапатына таасирин тийгизсе да, аралыктан окутуу, айрыкча КОВИД-19 абалында, колдоого татыктуу деп табылды. ДИАУБ ШЧБМ шайлоо күнү шайлоочуларды идентификациялоону жүргүзгөн УШК мүчөлөрү үчүн уюштурулган өзүнчө окутуу иш-чараларына байкоо жүргүзүп, аларга оң баа берди; бирок, КОВИД-19 илдетин алдын алуу чараларын сактоо тренингтердин форматына байланыштуу дайым эле мүмкүн боло берген жок.

БШК шайлоо процедуралары боюнча, көрүү жана угуу жагынан мүмкүнчүлүгү чектелген шайлоочулар үчүн, маалыматтык материалдарды иштеп чыкты. ДИАУБ ШЧБМ бул материалдар аймактарда дагы жайылтылганын баса белгиледи. БШК саясий партиялардын үгүт материалдарынын жок дегенде бир пайызын майыптарга ыңгайлуу форматта даярдоо талаптарынын аткарылышын көзөмөлгө алды. Мындан тышкары, ДИАУБ ШЧБМ шайлоочулардын тизмесин коомдук көзөмөлгө алуу боюнча БШК тарабынан уюштурулган маалымдуулукту жогорулатуу иш-чараларына, анын ичинде сыналгыдан көрсөтүлүүчү маалыматтык материалдарга, мобилдик СМС билдирүүлөргө жана жарнак такталарындагы маалыматтарга байкоо жүргүздү.

каралышын кечендеткенин маалымдады. Шайлоо комиссиялары жөнүндө мыйзамдын 18-беренесине ылайык, БШКнын чечимдери БШКнын сайтында 24 сааттын ичинде жарыяланууга тийиш.

¹⁹ Талаш-тартыштар Бүтүн Кыргызстан жана Кыргызстан партиялары боюнча БШКнын чечимдеринен кийин болду. «Талапкерлерди каттоо» бөлүмүн караңыз.

VI. ШАЙЛООЧУЛАРДЫ КАТТОО

Шайлоо укугу шайлоо күнүнө карата 18 жашка толгон, бирок жасаган кылымышынын оордугуна карабастан эркинен ажырытылган жана соттун чечими аркылуу укугу чектелгендерден сырткары бардык кыргыз жарандарына берилет, бирок, ошол эле учурда, бул эл аралык стандарттарга жана милдеттенмелерге каршы келет.²⁰

Жасалган кылмышынын оордугуна карабастан абакта жаза өтөп жаткандардын шайлоо укугуна карата болгон чектөөлөр жана ден-соолугуна байланыштуу майыптуулугу бар адамдарга болгон чектөөлөр алынып салынышы керек.

Шайлоочуларды каттоо системасы пассивдүү формада жүргүзүлөт. Шайлоочулардын тизмеси калкты бирдиктүү каттоо реестринен (КБКР) алынат жана Мамлекеттик каттоо кызматы (МКК) тарабынан көзөмөлдөнөт. Шайлоо мыйзамына 2019-жылы киргизилген өзгөртүүлөрдөн кийин шайлоочулардын тизмесин тактоо милдети МККдан БШКга өткөрүп берилген.²¹ Шайлоочулардын тизмесине кирүү үчүн бардык жарандар биометрикалык каттоодон өтүүсү зарыл.²² Шайлоочулар реестринин инклюзивдүүлүгүн жакшыртуу үчүн МКК, БШК жана Тышкы иштер министрлиги Кыргызстандын чет жакта жашаган жарандарды консулдуктарда жана элчиликтерде биометрикалык каттоодон өткөрдү. КОВИД-19 пандемиясы бул иш-аракеттерге жарым-жартылай жолтоо болгонуна карабастан, чет өлкөлөрдө добуш берүү үчүн жалпысынан 32 602 шайлоочу катталды. БШК менен МККнын маалыматы боюнча, 470 000ке жакын, көпчүлүгү чет жактарда жашаган жарандар азыркы убакытка чейин биометрикалык каттоодон өтө элек жана ошол себептен улам шайлоо укугу чектелген бойдон калууда. Бул шайлоого катталган шайлоочулардын жалпы саны 3 523 554тү түздү, алардын 52 пайызын аялдар түздү.²³

Бийлик органдары бардык шайлоочулардын, алардын ичинде чет өлкөлөрдө жашаган жарандардын, биометрикалык каттоодон өтүүсүнө өбөлгө түзүү жана жеңилдетүү боюнча ар тараптуу аракеттерди улантышы керек.

Мыйзамга ылайык, шайлоочуларга өз даректерин оңдоого же башка жерге алмаштырууга убакыт берилет жана анын негизинде катталган жеринен башка жерде добуш берүүгө болот.

²⁰ [МУЖКнын](#) 12 жана 29-беренелерине ылайык, "Мүчө мамлекеттер ден-соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдар турмуштун бардык аспектилеринде башкалар менен бирдей негизде укук жөндөмдүүлүгүнө ээ экендигин таанышат" жана алардын [...] "шайлоо жана шайлануу укугун жана мүмкүнчүлүгүн камсыз кылышат". МУЖК Комитетинин [МУЖКнын 12-беренесине берген № 1 Жалпы комментарийинин](#) 48-пунктунда "адамдын чечим кабыл алууга жөндөмдүүлүгү мүмкүнчүлүгү чектелген адамдарды [...] шайлоо [жана] шайлануу укугунан пайдалануудан четтетүү үчүн негиз боло албайт" деп жазылган. 1990-жылдагы ЕККУнун Копенгаген Документинин 24-пунктунда "демократиялык коомдо укуктар менен эркиндиктерди чектөө колдонулуп жаткан мыйзамдын максаттарынын бири менен байланышып, ошол мыйзамдын максатына так пропорционалдуу болууга тийиш" деп жазылган. БУУнун Адам укуктары боюнча комитетинин (АУБК) [ЖСУЭПтин 25- беренесиинин № 25 Жалпы комментарийинин](#) 14-пункту "эгерде кылмыш үчүн эркинен ажыратуу добуш берүү укугун токтото турууга негиз болсо, анда мындай токтото туруу мөөнөтү кылмышка жана жазага пропорционалдуу болушу керек" деп талап кылат.

²¹ МКК буга байланыштуу колдоо көрсөтүүнү улантууда.

²² Биометрикалык каттоо манжа издерин сканерлөөнү, ошондой эле санарип фото жана кол тамгаларды тапшырууну камтыйт.

²³ Жалпы саны 2017-жылы өткөн шайлоолордон бери 16 пайыздан ашык өсүштү көрсөттү. БШК жана МКК мындай өсүштү калктын табигый өсүшү, алдын-ала маалымдуулукту жогорулатуу иш-чаралары жана айыл жериндеги шайлоочулардын биометрикалык каттоосу боюнча мобилдик топтордун иши менен түшүндүрүштү.

Бул шайлоодо 441 000 шайлоочу (12 пайыз) добуш берүү дарегин убактылуу өзгөртүү укугунан пайдаланды.²⁴ Шайлоочулардын тизмесин тактоонун акыркы жумасында болжол менен 250 000 суроо-талаптар келип түшүп, 42 000 шайлоочу добуш берүү даректерин бир эмес, бир нече жолу өзгөрттү.²⁵ Даректерди өзгөртүү өтүнүчтөрүн каттоодо БШК шайлоочулардын биометрикалык идентификациясын колдонуп, процессти ачык-айкын жүргүздү. Добуш берүү даректерин өзгөртүү боюнча кайрылуулардын көпчүлүгү Бишкек шаарында (146 248) жана Чүй облусунда (112 602) келип түшкөн. Жыйынтыгында, болжол менен 30 га жакын шайлоо участкаларында кошумча тизме менен келген шайлоочулардын саны шайлоо жөнүндө мыйзамда көрсөтүлгөн 2 500 шайлоочунан ашып кетти.²⁶

ДИАУБ ШЧБМдин маектештери шайлоого катышкан саясий партиялардын көпчүлүгү, шайлоочулардын добуш берүү дарегин убактылуу өзгөртүү укугун партиялар жана талапкерлер туура эмес пайдалангандыгы тууралуу олуттуу тынчсыздануусун билдиришти жана даректерди өзгөртүүнүн көп санда болушу добуштарды сатып алуу схемасынын колдонулушуна алып келет деп билдиришти. 20-сентябрь күнү 12 партия биргеликте добуш берүүчү даректерин өзгөртүү боюнча БШКга биргелешкен арыз берип, анда даректерин алмаштырууда жаралган бир нече маселелерди кылдаттык менен териштитирүү талабы менен кайрылышкан. Шайлоо күнүнө чейин добуштарды сатып алуу боюнча БШКга келип түшкөн 40ка жакын билдирүү иликтөө үчүн ИИМге өткөрүлүп берилди.

Ушул механизмдин кыянат пайдаланылышына жол бербөө үчүн добуш берүү дарегин убактылуу өзгөртүү өтүнүчтөрү жүйөлүү негизделиши зарыл жана ар бир шайлоочу тарабынан шайлоо мезгилинде берилген мындай арыздардын саны чектелиши керек.

VII. ТАЛАПКЕРЛЕРДИ КАТТОО

Шайлоо күнүнө карата 21 жашка толгон, шайлоого укугу бар Кыргыз Республикасынын жараны боло алат. Жасаган кылымышынын оордугуна карабастан эркинен ажыратылгандар, соттун чечими аркылуу укугу чектелген адамдар жана кош жарандыгы бар Кыргыз Республикасынын жарандары депутаттыка талапкерлигин көрсөтө албайт. ДИАУБ жана Венеция комиссиясы буга чейин бул чектөөлөрдү кайра карап чыгууну сунуш кылышкан.²⁷ *Кош жарандыгы бар жарандардын шайлоого катышуусуна тыюу салуу маселеси кайрадан каралышы сунушталат.*

Талапкерлердин тизмесин каттоодон өткөрүү үчүн саясий партиялар беш миллион сом (болжол менен 55 000 евро)²⁸ күрөө төлөшү шарт. Катталган партиялардын көпчүлүгү шайлоо

²⁴ Добуш берүүчү даректи оңдоо же өзгөртүү арызын өзү келип же онлайн режиминде берүү мүмкүн (добуш берүү дарегин өзгөртүү өтүнүчү үчүн шайлоочу "Форма 2" деп аталган бланканы толтурушу керек). ДИАУБ ШЧБМ шайлоочулардын акыркы тизмелери онлайн режиминде 23-сентябрда жарыяланганын жана кагаз түрүндөгү тизмелер УШКлар тарабынан 28-сентябрга чейин белгиленген мөөнөттө жарыяланганын байкады.

²⁵ БШКнын маалыматы боюнча, 3 адам добуш берүү дарегин 22 жолу алмаштырган.

²⁶ Мындан тышкары, Ош шаарында кошумча 10 шайлоо участкасы ачылган.

²⁷ Шайлоо мыйзамдарын бузгандыгы үчүн чараларга байланыштуу айрым мыйзам актыларына киргизилген өзгөртүүлөр боюнча [2020-жылдагы ДИАУБ жана Венеция Комиссиясынын Биргелешкен Корутундусунда](#) "кош жарандыгы бар жарандар үчүн мамлекеттик кызматтарда иштөөгө коюлган чектөөлөрдү минималдаштырууга жана акыры алып салууга тийиштүү көңүл бурууну" сунуш кылынган.

²⁸ 1 евро болжол менен 90 кыргыз сомуна барабар.

күрөөсүнүн өлчөмүнө болгон маселелерди көтөрүшпөгөнү менен, айрымдары күрөөнүн өлчөмүн түшүрүү керектигин сунушташты.²⁹

Жалпысынан 17 партиянын тизмеси БШКга каттоого келип түштү, бирок, БШК башында *Кыргызстан*, *Бүтүн Кыргызстан* жана *Актив* партияларынын тизмелерин каттаган жок. Үчөө тең БШКнын чечимдерине каршы сотко кайрылышты. Сот *Кыргызстан* жана *Бүтүн Кыргызстан* партиялары боюнча БШКнын чечимдерин ыйгарым укуктардын чегинен аша чыккандыгынын негизинде жокко чыгарды. *Актив* партиясынын иши боюнча сот БШКнын шайлоо күрөөсүн төлөбөгөндүгү жана гендердик квотанын талаптарын сактабагандыгы үчүн каттоодон баш тартуу жөнүндө чечимин күчүндө калтырды. ДИАУБ ШЧБМдин көпчүлүк маектештери “*Бүтүн Кыргызстан*” жана “*Кыргызстан*” партияларынын иштери боюнча талаш жараткан чечимдерден кийин БШКнын калыстыгына шек жаралганын билдиришти.³⁰

Талапкерлерди каттоо, арыздарды карап чыгуу, шайлоо жараянынын башталышы жана бюллетендердин форматын бекитүү мөөнөтү менен дал келип, айрым катышуучулар үчүн бир топ татаалдыктарды жаратты.³¹

Талапкерлерди каттоо жана арыздарды карап чыгуу убакыттарынын бири-бирине дал келүү учурларын алдын алуу шарттары каралыш керек.

Мыйзамга ылайык, талапкерлердин тизмесинде кеминде 75 талапкер, ал эми эң көп дегенде 220 талапкер болушу шарт жана ошол эле учурда, бир нече квота талаптарына шайкеш келиши керек: мисалы, тизмелерде ар бир жыныстагы талапкерлердин кеминде 30 пайызы; улуттук азчылыктарга таандык талапкерлердин кеминде 15 пайызы; 35 жашка чейинки талапкерлердин кеминде 15 пайызы; жана мүмкүнчүлүгү чектелген жарандардан кеминде эки талапкер болушу керек. Мындан тышкары, талапкерлердин тизмесиндеги ар бир категория боюнча жайгаштыруу талаптары шайлоо жөнүндөгү мыйзамда каралган.

Жалпысынан, 16 саясий партия коюлган талаптарга жооп берип, 2032 талапкери менен биргеликте шайлоого катышуу үчүн каттоодон өттү. Тизмелерге орто эсеп менен 32 пайыз аялдар, 31 пайыз 35 жаш курактан кичүүлөр, 17 пайыз улуттук азчылыктын өкүлдөрү жана мүмкүнчүлүгү чектелген 43 талапкер (2,1 пайыз) кирди.

Талапкерлердин тизмеден чыгуусу добуш берүү күнүнө үч күн калганга чейин жүргүзүлүшү мүмкүн жана мыйзамда талапкерлер тизмеден чыгып кеткен учурда квотанын сакталышы каралган. Иш жүзүндө, бул жобону ишке ашыруу кыйын, анткени каттоодон өткөндөн кийин, бузулган квотаны калыбына келтирүү үчүн талапкерлердин тизмесине жаңы талапкерлерди киргизүүгө болбойт. Шайлоо күнү, 48 талапкер, анын ичинде 18 аял талапкердин шайлоого катышуудан баш тарткандыгына байланыштуу кеминде үч тизме боюнча квота, ошондой эле, пайыздык жана жайгаштыруу боюнча коюлган талаптар сакталбай калды. БШК талапкерлердин тизмесин өз убагында веб-сайтка жайгаштырганы менен, жарыяланган тизмелерден чыгып кеткен талапкерлер жөнүндө маалымат үзгүлтүксүз чагылдырылган эмес.

²⁹ Тактап айтканда, “*Чоң Казат*”, “*Реформа*” жана “*Республика*” саясий партиялары. Мындан тышкары, *Актив* партиясы шайлоо күрөөсүнүн конституцияга шайкештик маселесин Жогорку Соттун Конституциялык палатасынын алдына койдү.

³⁰ БШК документтерди тапшыруу процедуралары сакталбагандыгына байланыштуу талапкерлерди көрсөтүү документтерин Кыргызстан партиясына кайтарып берди жана талапкерлерди көрсөтүү процедуралары бузулгандыгына байланыштуу *Бүтүн Кыргызстанды* каттоодон баш тартты.

³¹ “*Бүтүн Кыргызстан*” иши боюнча административдик сот 9-сентябрда партия катталсын деп чечим чыгарды, бул БШК тарабынан бюллетендин форматын бекитүүнүн акыркы мөөнөтү эле. Ушул мөөнөткө байланыштуу БШК соттун чечимине каршы даттанган жок. Ошол эле учурда, “*Бүтүн Кыргызстан*” үгүт өнөктүгү башталгандан беш күндөн кийин катталганы анын үгүт иштерине даярдануусуна терс таасирин тийгизди деп чыккан.

Талапкерлердин тизмесине коюлган квота талаптарынын натыйжалулугун жогорулатууга багытталган механизмдерди, анын ичинде квота талаптарын сактабаган учурда атайын чараларды көрүү о.э. бул аярлуу топтон шайланган ар бир депутат үчүн партияларга каржылык стимулдарды берүү шарттарын иштеп чыгуу керек.

ДИАУБдун мурунку сунушуна карабастан, талапкерлерди каттоодон чыгаруу, үгүт иштерин каржылоо жана үгүт эрежелерин бузгандыгы үчүн мыйзамда жетиштүү жана так аныктамалар каралган эмес. БШК бул боштукту мыйзам алдындагы актылары аркылуу толуктаганы менен, атайын ченемдик укуктук актылар кабыл алынган жок. БШК талапкерлерге карата санкцияларды ырааттуу колдонгон жок. Араван районунда үгүт иштери жүрүп жаткан мезгилде болгон мушташка байланыштуу окуядан кийин, БШК “*Биримдик*” жана “*Мекеним Кыргызстан*” партияларынын өзбек улутундагы эки талапкерин бул окуяга жеке тиешеси жок болгондугуна карабастан каттоодон чыгарды. Мындан сырткары, БШК окуяга катышкан саясий партияларга эскертүү бербөө тууралуу чечимди кабыл алды.³² Ошол эле учурда, БШК “*Кыргызстан*” партиясынын добуштарды сатып алуу жана административдик ресурстарды туура эмес пайдалануу боюнча коюлган айыптолордон улам бир талапкерди башынан каттоодон баш тартып, талапкерлерди көрсөткөн саясий партияга эскертүү берди.

Талапкерлер мыйзамдын талаптарын одоно бузган учурда гана кайра каттоодон баш тартуу чарасына мыйзам тарабынан кепилдик берилиши керек. Шайлоо мыйзамын бузууларга каршы чаралар ырааттуу колдонулушу керек.

VIII. ШАЙЛОО ӨНӨКТҮГҮ

Шайлоо өнөктүгү расмий түрдө 4-сентябрда башталып, добуш берүүгө 24 саат калганда аяктады. Үгүт маалында негизги эркиндиктер сакталып, катышуучулар үгүт иштерин эркин жүргүзө алышты. Бирок, ДИАУБ ШЧБМ үгүт өнөктүгүндө негизсиз чектөөлөр бар экендигин, анын себеби болуп партиялар кайрымдуулук каражаттарын накталай түрдө ала албагандыгын белгилешет. Ошондой эле, 2019-жылдагы Шайлоо жөнүндө мыйзамга киргизилген өзгөртүүлөр жана толуктоолордон кийин талапкерге каршы сыналгыдан терс маанидеги үгүт иштерин жүргүзүүгө тыюу салынат.³³

Мындан тышкары, бир нече жаңы партиялар ДИАУБ ШЧБМге үгүт иштерин жүргүзүп жаткан кызматкерлерге каршылаштары тарабынан кысым көрсөтүлүп, алардын үгүт иш-чаралары мамлекеттик коопсуздук органдары тарабынан тымызын көзөмөлдөнүп жаткандыгына болгон тынчсыздануусун билдиришти.³⁴ Шайлоо өнөктүгү жалпысынан тынч мүнөздө өткөнү менен, Араван районунда партия тарапкерлеринин ортосунда болуп өткөн карама-каршылыктар өзбек коомчулугунун тынчын алды.³⁵

³² Шайлоо мыйзамынын 46.2.6-беренесинде көрсөтүлгөндөй, талапкердин же анын өкүлүнүн үгүт эрежелерин бузууга түздөн-түз катышуусу гана каттоодон чыгарууга негиз боло алат.

³³ Шайлоо мыйзамынын 28.6-беренесине ылайык, талапкер телекөрсөтүү аркылуу башка атаандашка каршы добуш берүүгө чакыруу, белгилүү бир талапкердин шайлануусунун терс кесепеттерин сүрөттөө, терс комментарийлер басымдуулук кылган маалымат таратуу же ал талапкерге шайлоочулардын терс мамилесин жаратуу үчүн колдоно албайт.

³⁴ Маселен, 14-сентябрда, *Реформа* партиясы Ички иштер министрлигине жана Башкы прокурорго алардын 13-сентябрда Нарын облусундагы үгүт иш-чаралары укук коргоо органдарынын жарандык кийимчен өкүлдөрү тарабынан мыйзамсыз көзөмөлдөнүп, үзгүлтүккө учураганы тууралуу расмий кат жөнөтүп, келтирилген зыяндын ордун толтурууну талап кылышкан.

³⁵ 20-сентябрда *Биримдик* менен *Мекеним Кыргызстан* партияларынын тарапкерлеринин ортосунда 100гө жакын адам катышкан катуу кагылышуу болгон. «Улуттук азчылыктардын катышуусу» бөлүгүн караңыз

КОВИД-19 пандемиясынын кесепетинен улам шайлоочулар менен түзмө-түз жолугушууларды өткөрүү мүмкүнчүлүгү так болбогонуна карабастан, жалпысынан атаандаштык жана жандуу үгүт иштерин жүргүзүү үчүн ар кандай каражаттар колдонулду, кээде үгүт иштери агрессивдүү да жүрүп жатты. Партиялар үгүт өнөктүгүн үймө-үй жүргүзүп, добуш берүүчүлөр менен чакан жолугушууларды, талкууларды өткөрүп келди, жана ошондой эле, үн күчөткүчү бар унаалар уюштурулуп, аудиовизуалдык жана басма материалдар мүмкүнчүлүгү чектелген адамдарды эске алуу менен жасалып чыгып, элге таратылды.³⁶ Жарнак такталары кеңири илинип, “Биримдик”, “Кыргызстан” жана “Мекеним Кыргызстан” партияларынын гезиттердеги жарнактары өлкө боюнча эң көп таратылганы байкалды. Үгүт өнөктүгүнө байланыштуу маданий жана спорттук иш-чараларды өткөрүүгө тыюу салуу жөнүндө мыйзамга жаңыдан киргизилген толуктоолор жалпы мааниде жазылгандыктан, БШК жана саясий партиялар аны чечмелөөдө жана иш жүзүндө колдонууда кыйынчылыктарга туш болушту.³⁷

Шайлоо өнөктүгүндө колдонулуучу эрежелердин мыйзамдуулугун сактоо үчүн, кээ бир мыйзамдардын же БШКнын жоболорунун негизинде тыюу салынган маданий жана спорттук иш-чараларды өткөрүү боюнча так жана конкреттүү аныктамаларды берүү керек.

ДИАУБ ШЧБМ тарабынан байкоо жүргүзүлгөн 47 жолугушуулардын басымдуу бөлүгүндө аялдар көп санда катышканы менен, гендердик маселелер өнөктүктө дээрлик көтөрүлгөн жок.³⁸ Көпчүлүк партиялардын шайлоо платформалары дээрлик бири-бирине окшош жана ДИАУБ ШЧБМдин жүргүзгөн байкоосуна караганда шайлоочулардын арасында кеңири тараган эмес. Басма сөз жана теле дебаттарда көптөгөн партиялар мамлекеттик мекемелердин санын кыскартууга же экономиканы жана саламаттыкты сактоону реформалоого басым жасады. Бирок, ДИАУБ ШЧБМдин байкоолору көрсөткөндөй, талапкерлер шайлоочулар менен болгон жолугушууларда жергиликтүү маселелерге жана өздөрүн жеке тааныштырууга, кээ бир учурларда пандемияга байланыштуу кайрымдуулук иштерди жасаганына көбүрөөк көңүл бурушкан. Шайлоо программаларынын аз сандуулугу жана конкреттүү маселелер боюнча талкуулардын жоктугу добуш берүүчүлөрдүн негиздүү түрдө тандоо мүмкүнчүлүгүн чектеди.

Шайлоо өнөктүгү социалдык тармактарда жана Фэйсбук, Инстаграм, Ватсап сыяктуу платформаларда жүрдү. Онлайн өнөктүккө мыйзам боюнча жол берилет; бирок онлайн көзөмөлдөө жүргүзүү үчүн жетиштүү куралдар жок деп билдирди БШК. Шайлоонун көпчүлүк катышуучулары БШК тарабынан демилгеленген Жүрүм-турум кодексине кол коюу менен онлайн режимдеги үгүт өнөктүгүнүн эрежелерин сактоого милдеттенишкенине карабастан, атаандаштар арасында дезинформациялык нуктагы өнөктүктөр, айрыкча жеке баракча, кээде жасалма аккаунттар аркылуу тез-тез болуп тургандыгын ДИАУБ ШЧБМге айтышты.³⁹ Бирок,

³⁶ Шайлоо мыйзамына 2019-жылы киргизилген өзгөртүүлөргө ылайык, саясий партиялар сурдо-котормо же субтитр менен аудио-визуалдык үгүт материалдарын даярдап, жайылтууга, чоңойтулган жана Брайл шрифти менен материалдарды даярдоого жана мүмкүнчүлүгү чектелген шайлоочулар үчүн башка атайын каражаттарды колдонууга милдеттүү.

³⁷ Үгүт иштерин жүргүзүүдө 2019-жылдан бери концерттерди, театр оюндарын жана спорттук иш-чараларды уюштурууга тыюу салынган, бул өнөктүктүн баасын төмөндөтүү максатында жасалган. БШКга партиялар ырчыларды шайлоо алдындагы чакан чогулуштарда колдонуп жатканы боюнча бир нече арыздар келип түшкөн, бирок БШК мүчөлөрү кесипкөй эмес, акы төлөнбөгөн же даярдалбаган аткаруучуларды тартуу үчүн чара көрүү керекпи деген маселе боюнча бир пикирге келе алышкан жок.

³⁸ ДИАУБ ШЧБМ бардык облустардын айыл жана шаар жерлериндеги, ошондой эле Бишкек жана Ош шаарларындагы үгүт иш-чараларына байкоо жүргүздү.

³⁹ Жалган маалымат таратуу жараяндары жөнүндө ДИАУБ ШЧБМге *Чоң Казат, Мекеним Кыргызстан, Реформа, Республика* жана *Социал-Демократтар* партиялары билдиришти.

социалдык тармактардагы аккаунттарды колдонгон адамдардын ким экендигин тастыктоо кыйынга тургандыктан өнөктүктүн катышуучулары терс үгүттөөгө байланышкан арыздарды расмий түрдө анда-санда гана берип жатышты. Ошондой эле, ДИАУБ ШЧБМ шайлоо күнүнө жакын терс нуктагы жалган маалымат таратуу өнөктүгү күч алгандыгын байкашты.⁴⁰

Шайлоо мыйзамына ылайык, шайлоо дайындалган күндөн тартып шайлоонун катышуучулары жана алардын жакын туугандары тарабынан кайрымдуулук иштерин жүргүзүүгө тыюу салынганына карабай, ДИАУБ ШЧБМ мындай иш-чаралар, айрыкча пандемияга байланыштуу, “Биримдик”, “Кыргызстан”, “Мекеним Кыргызстан” жана “Республика” партияларынын айрым талапкерлеринин үгүт өнөктүгүндө өзгөчө орун алган учурларын белгиледи.

ДИАУБ ШЧБМ бүткүл өлкө боюнча өздөрүнүн маектештеринен мыйзамда тыюу салынганы менен добуштарды сатып алуу жана административдик ресурстарды кыянаттык менен пайдалануу учурлары болуп жаткандыгы боюнча көптөгөн ишенимдүү билдирүүлөрдү ала алышты. Бирок, көпчүлүк учурда, маектештер ДИАУБ ШЧБМга мындай учурлар натыйжалуу чечилээрине ишенбестигин жана ошол себептен улам арыз жазышпагандыгын билдиришти. ДИАУБ ШЧБМ мамлекеттик кызматкерлердин үгүт иш-чараларына катышууга мажбурлоо жүрүп жаткандыгын байкады жана маектештер мамлекеттик кызматкерлерге белгилүү бир партияга добуш берүүгө кысым жасалганы жөнүндө өз айыптарын айтышты.⁴¹ Мамлекеттик кызматкерлерди шайлоонун кайсы бир катышуучусуна добуш берүүгө үндөгөн иш-чараларга катышууга мыйзамдарда тыюу салынат жана административдик ресурстарды кыянаттык менен пайдаланды деген айып коюлат. Добуш берүүнүн купуялуулугуна карабастан, көрсөтүлгөн кысымдар мамлекеттик кызматкерлердин жазадан коркпой добуш берүүсүнө кооптонууну жаратты, мындай көрүнүштөр ЕККУнун алдында алынган милдеттенмелерге жана башка эл аралык стандарттарга такыр дал келбестиги айтылат.⁴²

Шайлоо процессине болгон ишенимди жогорулатуу үчүн кеңири коомдук маалымдоо кампаниясын өткөрүү жана сот жообуна тартуу жолу аркылуу добуштарды сатып алуу жана шайлоочуларга кысым көрсөтүү маселелерин чечүү үчүн атайын аракеттер талап кылынат. Добуштарды сатып алуу тажрыйбасына каршы саясий партиялар конкреттүү милдеттенмелерди кабыл алышы керек.

⁴⁰ Жалган маалымат таратуу жараяндары көбүнчө коомдун консервативдик катмарында сезимтал деп кабыл алынган маселелердин айланасында курулган. Алар социалдык тармактарда жана СМС аркылуу жайылтылып, айрым партияларды Батыштан каржы алат (*Чоң Казат, Реформа*), аялдар алдыңкы орундарда турган партияларды гомосексуалдык багытка ээ (*Реформа*) же айрым партияларды ЛГБТИ коомчулугунун укуктарын коргоого ниеттенет (*Ата Мекен, Бир Бол, Реформа*) деген жалаалар таратылды.

⁴¹ Мисалы, 15-сентябрда Талас шаарында өткөн *Кыргызстан* партиясынын митингинде ДИАУБ ШЧБМ жыйырма мамлекеттик кызматкер иш-чарага катышкандыгын тастыктоо үчүн кол коюшу керек болгон катышуучулардын тизмесин байкады. Ушундай эле окуя 2-октябрда Бишкек шаарында өткөн *Биримдик* партиясынын митингинде байкалган.

⁴² [ЕККУнун 1990-жылкы Копенгаген Документинин 7.7-пункту](#) үгүт иштерин “административдик иш-аракеттер, зомбулук же коркутуп-үркүтүү партияларга жана талапкерлерге өз көз караштарын жана квалификациясын эркин билдирүүсүнө тоскоол болбогон, шайлоочулардын маалымат алуусуна жана аларды талкуулоосуна же жазадан коркпой өз добуштарын берүүсүнө тыюу салбаган акыйкат жана эркин чөйрөдө жүргүзүлүшүн талап кылат”. [АУБКнын ЖСУЭПке 1996-жылкы берген 25- жалпы түшүндүрмөсүнүн](#) 19-пунктунда “Шайлоочулар көзкарандысыз, зордук-зомбулук, коркутуу, мажбурлоо, түрткү берүү же ар кандай түрдөгү манипуляциялык кийлигишүүлөрдөн эркин, өз алдынча пикирин түзө алышы керек” деп жазылган. Ошондой эле 2010-жылдагы [ДИАУБ жана Венеция комиссиясынын Саясий партияларды жөнгө салуу боюнча колдонмосунун](#) 209-пунктун караңыз. (Саясий партияларды жөнгө салуу боюнча колдонмо).

IX. ШАЙЛОО ӨНӨКТҮГҮН КАРЖЫЛОО

Шайлоо өнөктүгүн каржылоо шайлоо мыйзамдары менен жөнгө салынат жана ага ылайык партиялар бардык үгүт каражаттары үчүн атайын банк эсептерин ачышат. Шайлоо өнөктүгүн жеке булактардын эсебинен каржылоо мүмкүн, ал эми мамлекеттик түз каржылоо каралган эмес. Жеке салымдардын суммасы чектелген жана бир партиянын шайлоо өнөктүгүнө кеткен чыгымдардын суммасы 300 миллион сомдон ашпашы керек.⁴³ Накталай түрдө жардам берүүгө, ошондой эле чет өлкөлүк, мамлекеттик же белгисиз булактардан, диний жана кайрымдуулук уюмдарынан келип түшкөн салымдарга тыюу салынат.

Эл аралык тажрыйбадан алыстап, Кыргызстанда материалдык жардам көрсөтүүгө мыйзам чегинде жол берилбейт, мындай жобо жаңы жана аз каражаттары бар партияларга болгон бирдей шарттарды төмөндөтөт.⁴⁴ Учурдагы мыйзамдарга ылайык, шайлоо өнөктүгүндө иштеген ар бир кызматкерге жана партиялык байкоочуларга базар баасында эмгек акы төлөнүп берилиши керек экендиги жана алынган кирешеден салык төлөө талабы ыктыярчыларды жумушка тартууга жол бербейт.⁴⁵ Ошентип, өнөктүктө колдонулган адамдык ресурстарды тартууга кеткен чыгымдардын өзү көптөгөн майда партиялардын каржылык мүмкүнчүлүгүнөн ашып кетиши мүмкүн.⁴⁶ Эгерде материалдык жактан салым кошууга жол берилсе, партиялар элдик ыктыярдуу топторду жумушка тартып, чыгымдарды азайтканга аракеттенет. Мындан тышкары, ДИАУБ ШЧБМдин маектештери билдиришкендей материалдык жардамдар түшүп жатты, бирок эч бир отчетто чагылдырылган жок жана мындай көрүнүш үгүт иштерин каржылоонун ачык-айкындыгын жана бүтүндүгүн төмөндөтүп, эл аралык стандарттарга карама-каршы келет.⁴⁷

Шайлоо өнөктүгүн каржылоо булактарынын ачыктыгын жогорулатуу жана шайлоого катышкан партиялардын каржылык мүмкүнчүлүгүнө негизделген кемчиликтерди жоюу үчүн үгүт иштерин жүргүзүү максатында материалдык салым жана ыктыярчылардын кызматын тартууга уруксат бере турган кылып мыйзамдык базаны кайрадан карап чыгуу керек. Мындай каражаттар шайлоого катышкан партиялардын каржылык отчетторунда чагылдырылып, базар баасында көрсөтүлүш керек.

Үгүт өнөктүгүн каржылоону көзөмөлдөө БШКга жүктөлгөн. Партиялардын кирешелери жана чыгашалары жөнүндө банктардан алынган маалыматтар ар жума сайын БШКнын сайтына

⁴³ Жеке тараптар 200 000 жана юридикалык жактар 3 миллион сомго чейин, талапкер 1,5 миллион сомго чейин, ал эми партиянын өзү эң көп дегенде 100 миллион сомго чейин салым кошо алышат.

⁴⁴ Шайлоо мыйзамынын 41.10-беренесине ылайык, товарларды жана кызматтарды акысыз же негизсиз арзан баада берүүгө тыюу салынат. Чоң Казат жана Реформа партиялары бул жөнгө салуу алардын үгүт өнөктүгүнө олуттуу таасир тийгизгендигин, анткени каражаттын жетишсиздигинен улам алар ыктыярчыларга ишенүүгө ниеттенишкендигин билдиришти. Саясий партияларды жөнгө салуу боюнча колдонмонун 170-пунктунда "... ар бир адам өзү тандаган саясий партияны колдой тургандыгын каржылык жана материалдык салымдар аркылуу эркин билдирүүгө укуктуу" деп айтылат.

⁴⁵ Саясий партияларды жөнгө салуу боюнча колдонмонун 182-пунктунда "эмгек, товар жана кызмат түрүндө материалдык салым кошкон адамдарга салык насыяларын берүү жакшы тажрыйба. Мамлекеттик мыйзамдар, тиешелүү мөөнөттө жана чектерде, мындай салымдардын, анын ичинде саясий партияларга материалдык төгүмдөрдүн салыктык чегерилишине жол бериши мүмкүн" деп айтылат.

⁴⁶ Мисалы, 3500 мүчөдөн турган үгүт тобун базар баасында каржылоо үчүн талап кылынган бюджет бдан 10 миллион сомго чейин болушу мүмкүн. Ошол эле учурда, 16 партиянын ичинен алтоо үгүт өнөктүгүнүн жалпы бюджетти 10 миллион сомдон төмөн жер андан бир аз ашыгыраак болгонун билдиришти, ал эми калгандары жеке кирешеси андан он эсе жогору экенин маалымдашкан.

⁴⁷ [БУУнун 2003-жылкы Коррупцияга каршы Конвенциясынын](#) 7.3-беренесинде мамлекеттер "шайлануучу мамлекеттик кызматка талапкерлерди каржылоонун ачыктыгын жогорулатуу үчүн ... тиешелүү мыйзамдык жана административдик чараларды көрүүнү ... караштыруусу керек" деп жазылган

жарыяланган. БШКнын 2020-жылдын июнь айында кабыл алынган Жобосуна ылайык атайын түзүлгөн комиссия, ДИАУБдун мурунку сунуштарын жарымжартылай аткаруу менен бирге, жалпы кетирилген каражатты гана көрсөтүүнүн ордуна, ар бир кирген киреше жана чыгаша булактарын жана көлөмүн чагылдырды. Ал маалыматтарга ылайык, шайлоо өнөктүгүнө сарпталган жалпы чыгымдар боюнча үч саясий партия алдыга чыкты: *Биримдик*, *Кыргызстан* жана *Мекеним Кыргызстан*.⁴⁸ Жыйынтыгында, бул партиялар көпчүлүктүн добушун топтой алышты.

Саясий партиялар шайлоо күнүнө чейин эки каржылык отчетун жана шайлоодон кийин акыркы отчетун берүүсү керек.⁴⁹ Алгачкы эки каржылык отчет бардык саясий партиялар тарабынан тапшырылып, БШКнын сайтына жарыяланганы оң көрүнүш болду. Бирок, бул отчет жазылып жатканда, шайлоодон кийин бериле турган отчеттор боюнча эч кандай маалымат берилген эмес. Баштапкы каржылык отчеттордо көрсөтүлгөндөй, көпчүлүк партиялар шайлоо өнөктүгүнө сарпталуучу каражаттардын олуттуу бөлүгүн талапкерлерден эсебинен чогултушкан.⁵⁰ Мындай практика мыйзам талаптарын бузбаганы менен, партиялардын жеке донорлорго көз карандылыгына жана парламентте ишкерлердин кызыкчылыктарынын үстөмдүк болуусуна суроолорду жаратат.⁵¹

БШК үч отчеттун бардыгына аудит жүргүзүүсү шарт, бирок, каржы жагынан жана адамдык ресурстардын жетишсиздигинен улам жүргүзө албай тургандыгын ДИАУБ ШЧБМге билдирди. Аудит жүргүзүү үчүн штаттан тышкаркы төрт эксперттен турган топ жооптуу болуп, бирок алар бардык партиялардын бухгалтердик документтерин жана каржылык отчетторун өз убагында ар тараптуу текшере алган эмес. Андан тышкары, мыйзам аудиттин жыйынтыгын жарыялоону талап кылбайт, бул коомдук көзөмөл мүмкүндүгүн жок кылат.

Шайлоо өнөктүгүн каржылоону ачык-айкын көзөмөлдөө үчүн БШКнын аудиторлор тобунун потенциалын жогорулатып, аудиттин натыйжаларын кечиктирбей жарыялоо керек.

Негизинен, партиялар жыл сайын каржылык отчет берүүгө милдеттендирилген эмес, ошол себептен мындай көрүнүш үгүт иштерин каржылоонун ачык-айкындуулугун төмөндүп, эл аралык стандарттар менен алдыңкы тажрыйбага дал келбейт.⁵²

Шайлоо өнөктүгүн каржылоонун ачык-айкындуулугун жогорулатуу үчүн коомдук маалымдоо жана көзөмөл жүргүзүүнүн анык жол-жоболорун иштеп чыгып, партиялардан жыл сайын каржылык отчетторду берип турууну талап кылуу сунушталат.

⁴⁸ Банк отчетторуна ылайык, *Биримдик* шайлоо өнөктүгүнө 104,6 миллион сом, *Кыргызстан* 123,6 миллион сом жана *Мекеним Кыргызстан* 142,5 миллион сом сарптаган. Башка партиялар чыгымдары 53 миллион сомдон төмөн экендигин билдиришти.

⁴⁹ Биринчи каржылык отчет БШКга каттоо документтери менен кошо, экинчи отчет - 24-сентябрга чейин, ал эми жыйынтыктоочу отчет - шайлоодон кийин 10 күндүн ичинде берилиши керек.

⁵⁰ 24-сентябрга чейин берилген финансылык отчетторго ылайык, үгүт өнөктүгүнүн дээрлик 60 пайызы талапкерлердин салымынан каржыланган, бул мурунку парламенттик шайлоого салыштырмалуу кескин өсүштү билдирет.

⁵¹ Саясий партияларды жөнгө салуу боюнча колдонмонун 169-пунктунда ал “Талапкердин өздүк салымы көпчүлүк учурда мүмкүн болгон коррупцияга же ашыкча таасирге байланыштуу тынчсыздануудан алыс деп кабыл алынса да, мыйзамдар үгүт өнөктүгүндөгү чыгымдардын жалпы чегинин бир бөлүгү катары мындай салымдарды чектеши жана алар жөнүндө маалыматты ачууну талап кылышы мүмкүн. Талапкерлерден өз активдерин жана милдеттенмелерин ачыкка чыгарууну талап кылуу туура болот.

⁵² БУУнун 2003-жылдагы Коррупцияга каршы Конвенциясынын 7.3-беренеси мамлекеттерден шайлануучу кызмат ордуна талапкерлерди каржылоону гана эмес, ошондой эле саясий партияларды да каржылоону ачык-айкындуулукка жеткирүүнү талап кылат. Андан тышкары, Саясий партияларды жөнгө салуу боюнча колдонмонун 202-пункту “саясий партиялар үгүт өнөктүгүнөн тышкары мезгилде кирешелер тууралуу отчетторун тиешелүү көзөмөлдөөчү органга, жок дегенде жыл сайын тапшырып турушу керек” деп сунуш кылат. 205, 206 жана 214-абзацтарды караңыз.

X. ЖАЛПЫГА МААЛЫМДОО КАРАЖАТТАРЫ (ЖМК)

A. ЖМК ЧӨЙРӨСҮ

Көп сандагы телерадиокомпаниялар, басма сөз жана онлайн ЖМКлары Кыргызстандагы медиа бөлүктүн өнүгүшүнө зор өбөлгө түзөт. Эң маанилүү маалымат булагы болуп сыналгы саналса, ал эми онлайн ЖМКлар барган сайын жаңылыктардын альтернативдүү гана булагы болуп келе жатат. Бирок, бир топ ЖМК өкмөттүн менчигинде болуп, анын каржылоосунан көз каранды. Көпчүлүк коммерциялык телеканалдар жана гезиттер жеке жактардын демөөрчүлүгүнөн жана жарнамалардан көз каранды. Ал эми, кээ бир коммерциялык телеканалдар жана гезиттер саясатчыларга таандык деп божомолдонуп, айрымдары гана чыныгы көзкарандысыз деп таанылып келет.

Кыргыз республикасынын Коомдук телерадиоберүү корпорациясы (КТРК) алты телеканалга жана үч радио, анын ичинде *Биринчи* радио каналга ээ болуп, угуучулардын жана көрүүчүлөрдүн саны боюнча биринчи орунда турат. Ошондой эле, өкмөттүн дагы башка телерадио компаниялары, анын ичинде ЭлТР телеканалы дагы жалпы республикалык теле берүүнү камсыз кылып, Кыргызстандын түштүгүндө көп сандагы көрүүчүлөргө ээ.

ДИАУБ ШЧБМдин маектештеринин айтымында, КОВИД-19 пандемиясынын кесепеттеринен улам, ансыз деле чектелген жарнама рыногу каржылык кыйынчылыктарга дуушар болуп, айрым телеканалдарда кызматкерлердин саны кыскарып, кээ бир басма ЖМКлардын нускаларынын кыскаруусуна, ал тургай жабылышына алып келген. Учурдагы абалдын жана шайлоо жөнүндөгү мыйзамдын кемчиликтеринен улам ЖМКларга болгон ашыкча кийлигишүүлөр көбөйүп, журналисттердин өзүн-өзү цензураалоого алып барып жатат.

Парламенттик шайлоо жарыялангандан кийин, журналисттерге жасалган кол салуулар,⁵³ киберчабуулдар жана блогерлер менен социалдык тармактардын колдонуучуларын сын-пикирлерди айткандыгы үчүн суракка чакыруулар сөз эркиндигин чектеп келет.⁵⁴

B. УКУКТУК СИСТЕМА

Конституцияда пикир алмашууга жана басма сөз эркиндигине кепилдик берилет жана жалаа жапкандыгы үчүн кылмыш жоопкерчилигине тартууга тыюу салынат. Бирок, учурдагы мыйзам жалаа жабуу иштери боюнча чоң суммадагы компенсацияларды талап кылууга

⁵³ 2020-жылдын январь айында *FactCheck* веб-сайты коррупция боюнча ири иликтөөнүн жыйынтыгын жарыялагандан кийин, анын башкы редакторуна кол салуу болуп, эки кылмыш иши козголгон. Кылмышка шектүүлөргө каршы козголгон иш боюнча тергөө иштери аяктап, сотко өткөрүлүп берилген, бирок кол салууну уюштурган делген кишиге козголгон иш дагы деле тергелип бүтө элек.

⁵⁴ ДИАУБ ШЧБМдин маектештеринин айтымында, үгүт иштери жүрүп жаткан мезгилде, *24.KG* онлайн платформасынын башкы редактору өзүнүн Твиттер аккаунтуна убактылуу кире албай калган; бирок, кирүү мүмкүнчүлүгү калыбына келтирилгенде, айрым твиттер биротоло жок кылынган аныкталган. Президент парламенттик шайлоонун күнүн дайындагандан кийин эле, жарандардын бир тобу президентти отставкага кетүүгө чакырган петиция демилгесин көтөргөндөн кийин, петициялардын сайты - *Change.org* Кыргызстанда тосмолонгон. Ички иштер министрлиги Фейсбуктагы Меместан баракчасынын администраторун суракка чакырган. Президенттин расмий Ютуб каналындагы COVID-19 абалы боюнча кайрылуусу 4000 дислайк чогулткандан кийин алынып салынып, комментарий бөлүмү өчүрүлүп кайрадан жүктөлдү.

мүмкүндүк берип, ЖМКларга каршы жүрүп жаткан сот иштери журналисттердин өзүн-өзү цензуралоосуна алып келет.⁵⁵

Жазык кодексинин 313-беренесинде каралгандай "улуттук (этностор аралык), расалык, диний же региондор аралык кастыкты козутууга" байланыштуу жоболору сөз эркиндигин чектеп, эл аралык стандарттарга каршы келет.⁵⁶ ДИАУБ ШЧБМ менен маектешкен ЖМКлардын көпчүлүгү мындай жоболорду бийликти сындаган журналисттер же социалдык тармактардын колдонуучуларынын оозун жапканга, ошондой эле этностор аралык мамилеледи чагылдырган дебаттарды цензуралоого болгон аракет деп баалашты. Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза Кодексинин 299-беренеси бир топ өзгөрүүлөргө дуушар болгонуна карабастан, жаңы Кодекстин маңызы негизинен өзгөрүүсүз бойдон кала берүүдө. ДИАУБ тарабынан бул берене сынга алынган менен, ЖМКлар же интернет аркылуу тукуруу үчүн жаза мөөнөтү 7,5 жылга чейин узартылып, мыйзамды биринчи жолу бузгандар үчүн жеңилерээк чараларды колдонуу каралган эмес.

Жазык кодексин улуттар (этностор) аралык, расалык, диний же региондор аралык кастыкты козутуу деген түшүнүккө, ошондой эле жек көрүү, басмырлоо, кастык жана зомбулук сыяктуу мыйзамдагы негизги терминдерге эл аралык стандарттарга ылайык так аныктама бере тургандай кылып кайра карап чыгуу сунушталат.

Андан сырткары, Президенттин ишмердүүлүгүнө кепилдик берүү жөнүндө мыйзамдын 4-беренеси президентти жана экс-президенттерди жогору деңгээлде коргоп, Башкы прокурорго президенттин атынан сотко кайрылуу укугун берет. 2018-жылы жарандардын тобу бул жобонун конституцияга канчалык шайкеш келээрин аныктоо үчүн Кыргыз Республикасынын Жогорку сотунун Конституциялык палатасына кайрылышкан. Конституциялык палата ал талапты жарым-жартылай канааттандырып, жыйынтыгында, мыйзамга тиешелүү өзгөртүүлөрдү киргизген.⁵⁷

Инсандын аброюна шек келтирүү жана кемсинтүү үчүн акчалай эмес, башка чараларды иштеп чыгып, арыздануучу тарабынан далилденген зыянды акчалай эмес жолдор менен калыбына келтирүү, анын максималдуу чеги аныкталып чыгышы керек. Коомчулукту кызыктырган маселелер боюнча ар кандай фактылардын жалгандыгын далилдөө милдетин доо-арыз берүүчү көтөрүшү керек. Президенттин кадыр-баркын артыкчылыксыз коргоого багытталган Президенттин ишмердигинин кепилдиктери жөнүндө мыйзамдын 4 жана 18-беренелерин жоюу сунушталат.

ДИАУБдун мурунку берген рекомендацияларына карабай, шайлоону чагылдыруу, ошондой эле шайлоонун катышуучуларына жарнамалык эфирдик убакытты жана мейкиндикти сатуу

⁵⁵ 2019-жылдын ноябрь айында коррупция боюнча журналисттик иликтөө макаласы жарыялангандан кийин, "Азаттык" үналгысына, "Клоон" онлайн булагына, ошондой эле иликтөө жүргүзгөн журналистке каршы сот иштери козголгон. Салынган айыптар тиешелүү түрдө 22,5 миллион сомду жана 12,5 миллион сомду жана 10 миллион сомду түздү. 24.kg онлайн платформасына каршы да 15 миллион сом талап кылган арыз сотко берилген. Кийинчерээк 24.kg агенттигине каршы каржылык айып салуу талабы алынып салынган, бирок ал агенттик иш боюнча чогуу айыпталуучу бойдон калууда. [ЕККУнун ЖМК Эркиндиги боюнча өкүлү \(ЖЭБӨ\)](#) буга чейин жалаа жабуу жөнүндө доо арыздар боюнча талап кылынган айып салуулардын пропорционалдуу эместиги тууралуу тынчсыздануусун билдирген.

⁵⁶ "Улуттар (этностор) аралык, расалык, диний же региондор аралык кастыкты козутуу" "дискриминацияны, кастыкты же зомбулукту туудурган улуттук, расалык же диний кастыкка үгүттөө" деп так аныкталбайт. О.э. ЖСУЭПке АУБКнын № 34 жалпы комментарийинин 25-пунктун караңыз.

⁵⁷ Түзөтүүлөрдөн кийин, мурда кеңири дискрециялык ыйгарым укуктарга ээ болгон Башкы прокурор, эми президенттин макулдугу менен жана моралдык зыяндын өлчөмү жөнүндө алдын-ала макулдашып, президенттин ар-намыс жана кадыр-баркын коргоо үчүн сотко кайрылууга милдеттүү. Мындай коргоо өлкөнүн мурдагы президенттерине дагы жайылтылды.

үчүн ЖМКлар, анын ичинде онлайн платформалар, БШК тарабынан аккредитациядан өтүшү талап кылынат. Бир талапкердин аброюна шек келтиргендиги тууралуу ЖМКнын үстүнөн БШКга бир арыз келип түшүп, арызданган тарап аккредитацияны жокко чыгарууну талап кылды. БШК бул өтүнүчтү четке кагып, ЖМКга маалыматты төгүндөө үчүн мүмкүндүк берди. БШК бир дагы ЖМКнын аккредитациясын жокко чыгарбаганы менен, аны жоготуп алуу коркунучу журналисттерди өзүн-өзү цензураалоого түртүшү мүмкүн.

ЖМКлар үчүн ашыкча тоскоолдуктарды жараткан жана шайлоочуларга берилип жаткан маалыматтын көлөмүн чектеген талаптарды жоюу максатында ЖМКлар үчүн аккредитациядан өтүү шарттарын кайра карап чыгуу сунушталат.

С. ЖМК МОНИТОРИНГИНИН ТАБЫЛГАЛАРЫ

Жаңылыктарда жана учурдагы маселелер жөнүндө программаларда редактордук жана сынчыл репортаждар аз болуп, шайлоо өнөктүгү тууралуу прайм-тайм убагындагы жаңылыктар шайлоого катышкан партиялар тарабынан даярдалган жана төлөнгөндүктөн, партиялардын жана талапкерлердин каржылык мүмкүнчүлүктөрүн чагылдырган маалыматтар көп берилип жатты. Бул көрүнүш, өкмөт жана президент жөнүндөгү маалыматтардын элге кеңири жайылышы сыяктуу, шайлоочуларга жеткиликтүү болгон маалыматтардын жана ой-пикирлердин сапаттуулугуна, ар түрдүүлүгүнө таасирин тийгизди.

Жаңылыктар жана учурдагы маселелер жөнүндө программаларда үгүт материалдарын берүүгө тыюу салуу сунушталат. Мындан сырткары, акы төлөнүүчү материалдарды “акы төлөнгөн” деп так жазып жана кайталап белгилеп туруу керек.

COVID-19 пандемиясы тарабынан коюлган чектөөлөрдүн ордун толтуруу максатында, БШК талапкерлерге коомдук жана мамлекеттик ЖМКларда акысыз эфирдик убакыт ажыратып берип, коомдук КТРК жана мамлекеттик ЭлТР телеканалдарынын ар биринен мыйзамда бөлүнгөн убакытка кошумча акысыз эфир бөлүп берди. Теледебаттар эки каналда тең көрсөтүлүп, КТРК дебаттарынын бир бөлүгүн жаштарга, аялдарга жана партия лидерлерине арнаганы⁵⁸ оң өзгөрүү катары бааланды. Дебаттардын өткөрүлүшү талапкерлерге жакшы өбөлгө түзүп, эфирдик убакытты сатып алууга каражаты жетпеген талапкерлерге кошумча мүмкүнчүлүк жаратты, бирок, ошого карабастан, коомдук жана мамлекеттик маалымат каражаттарында редакциялык жана сындаган макалалардын ордун толтура алган жок.

БШКнын жеке ЖМКларда дебат өткөрүүгө тыюу салган сунушу ЖМКлардын көзкарандысыздыгын азайтып, шайлоочуларга жеткиликтүү болгон маалыматтардын ар түрдүүлүгүн чектеп, коомчулукту кызыктырган маселелер боюнча ачык дебаттарды өткөрүү мүмкүнчүлүгүнө терс таасирин тийгизди. Бул чектөөлөр каржылык мүмкүнчүлүктөрү аз талапкерлердин жеке ЖМКлар аркылуу элге кайрылуу мүмкүнчүлүгүн азайтты.⁵⁹

⁵⁸ Дебаттар учурунда КТРК дагы, ЭлТР дагы сурдо-котормо менен камсыз кылган жок.

⁵⁹ Шайлоо мыйзамы жеке ЖМКлар тарабынан дебаттарды уюштурууга тыюу салбайт. БШКнын Үгүт иштери жана шайлоочуларга маалымат берүү боюнча жумушчу тобунун 22-сентябрда Next TV телеканалына дебаттарды уюштуруудан алыс болууга жазуу түрүндө сунуш кылды. Муну жеке менчик ЖМКлар БШКнын расмий позициясы катары кабыл алып, өз дебаттарын уюштуруудан баш тартышты. Бул чечим башка партиялардын өкүлдөрү катышуудан баш тартышса, дебатта тараптарга бирдей шарт түзүлбөйт деген негизде кабыл алынган.

Бардык органдар, анын ичинде БШК, сөз эркиндигин жогорулатуу үчүн талапкерлерге бардык ЖМК түрлөрү аркылуу кайрылуу жасоо мүмкүнчүлүгүн камсыз кылышы сунушталат.

Шайлоо мыйзамы боюнча ЖМКлар талапкерлерге бирдей мамиле жасап, объективдүү жана басмырлабаган маалыматтарды берүүгө милдеттендирет. Бирок, БШКнын түрдүү мүчөлөрү тарабынан бирдей мамиле жасоого байланыштуу шайлоо мыйзамынын жоболорунун, ошондой эле "үгүт" жана "шайлоочуларга маалымат берүү" сыяктуу аныктамаларынын эки ача чечмелениши бир катар маалымат каражаттарынын үгүт иштерин чагылдыруусуна тоскоол болду.⁶⁰ Айрым маалымат каражаттары ДИАУБ ШЧБМге БШКнын аккредитациясын жоготуп алуудан же материалдык чыгымга кабылуудан коргонуп, партиялардын үгүт иштери жөнүндө макала чыгаруудан алыс болушканын, бул мыйзам бузуу катары каралышы мүмкүн экендигин билдиришти.

ДИАУБ ШЧБМдин ЖМКларга болгон мониторингинин жыйынтыктары көрсөткөндөй, КТРК коомдук телерадиокомпаниясы өнөктүктү редакциялык жактан чагылдырып тургандын ордуна, өкмөттүн жана президенттин ишмердүүлүгүн институционалдык чагылдырууга, о.э. саясий партиялар тарабынан даярдалган жана акы төлөнгөн жаңылыктарга басым берип жатты.⁶¹ Бул КТРКнын маалыматтык-аналитикалык программаларда ой-пикирлердин плюрализмине орун берүүнү көрсөткөн редакциялык саясатына каршы келген. КТРКнын мониторинг жасалган прайм-тайм жаңылыктарында, өкмөттүн (жана премьер-министрдин) ишмердүүлүгүнө 64 пайыз, президенттин ишмердүүлүгүнө 11 пайыз, БШКнын ишине 6 пайыз, акы төлөнүүчү контентке 18 пайыз, о.э. талапкерлерге 1 пайыз гана убакыт берилген. ЭлТРдин мониторинг жасалган жаңылыктарында өкмөткө (жана премьер-министрге) 65 пайыз жана президентке 18 пайыз, талапкерлер тарабынан даярдалып, төлөнгөн материалдарга 8 пайыз, БШКнын ишине 8 пайыз, ал эми талапкерлер жөнүндө материалдарга калган 1 пайыз убакыт берилген. Ушундай эле тенденция коомдук Биринчи радиодон дагы байкалды.

Коомдук жана мамлекеттик телерадиоберүүчүлөр өзүлөрүнүн жаңылыктарында жана учурдагы окуялар жөнүндөгү программаларында партиялардын үгүт иштерин калыс жана тең салмактуу чагылдырып, шайлоочуларга туура тандоо жасоого жардам берүү керектиги сунушталат.

НТС жана 7-канал коммерциялык телеканалдары шайлоону ар тараптуу жана маанилүү, анын ичинде талапкерлерди ар жактан чагылдырып турду. Ошол эле убакытта, бул телеканалдар, өкмөттүн жана президенттин иш-аракеттерин, ошондой эле партиялар тарабынан даярдалган жана төлөнгөн саясий үгүт материалдарын да чагылдырууга жетишти. ДИАУБ ШЧБМ тарабынан көзөмөлдөнгөн прайм-тайм убагындагы жаңылыктарда НТС эфирдик убактысынын 37 пайызын партиялардын үгүт материалдарына, ал эми шайлоо алдындагы үгүттүн редакциялык чагылдыруусуна 7 пайыздан аз убакыт бөлүп берди. Ошол эле учурда, 7-канал эфирдик убакыттын 33 пайызын шайлоо фонддору тарабынан төлөнгөн үгүт материалдарына, 19 пайызын редакциялык, көбүнчө бейтарап же терс өңүттө чагылдырууга

⁶⁰ Жалпыга маалымдоо каражаттары тарабынан "шайлоо жараяны" жалпысынан атаандаштардын үгүт фондунан төлөнгөн үгүт материалдарын келишимдик негизде, мыйзамда уруксат берилгендей, жайгаштыруу деп чечмеленсе, "шайлоочуларга маалымат берүүгө" берилген аныктама бүдөмүк деп табылып, БШКнын ар кандай мүчөлөрү тарабынан чечмелөөнү талап кылды.

⁶¹ 8-сентябрда ДИАУБ ШЧБМ шайлоо жараянын чагылдырууга сандык жана сапаттык мониторинг жүргүзүүнү баштады. Мониторинг үчүн коомдук КТРК, мамлекеттик ЭлТР жана коммерциялык НТС менен 7-канал болуп төрт телеканал; коомдук Биринчи радио жана "Дело №", "Супер инфо" жана "Вечерний Бишкек" жеке гезиттери тандалды. ДИАУБ ШЧБМ ошондой эле шайлоо жараянынын *kaktus.media*, *24.Kg* жана *April TV* интернет түйүндөрүндө чагылдырылышына байкоо салды.

берди. Калган эфир убактысы өкмөттүн, президенттин жана БШКнын ишмердүүлүгүн чагылдырууга арналган.

Интернет басылмаларында саясий партиялардын программалары жана талапкерлердин профилдерине арналган аналитикалык материалдар көбүрөөк таратылды. Бирок, маалымат каражаттары негизинен үгүт материалдарынын көлөмүн жана шайлоо алдындагы иштерге байланыштуу редакциялык материалдарды тең салмакта жана тийиштүү көлөмдө бере алышкан жок. ДИАУБ ШЧБМ тарабынан көзөмөлдөнгөн *24.kg* 38 пайыз жана *Kaktus.media* 26 пайыз онлайн аянтчасын БШКнын жана шайлоонун катышуучуларынын редактордук контентине багыштаса, ал эми үгүт материалдарына аянтчасынын 62 жана 74 пайызын бөлүп берген.

Мониторинг жүргүзүлгөн басма сөз каражаттарында да, айрыкча *Супер Инфодо* акы төлөнгөн саясий контент басымдуулук кылган. Ошондой эле, мониторинг жүргүзүлгөн бардык гезиттердин редактордук материалдарында шайлоочулар үчүн жетиштүү калыс аналитикалык маалымат болгон жок. "*Дело №*" жана "*Вечерний Бишкек*" басылмалары шайлоону аналитикалык жактан жакшы, бирок айрым бир саясий партияларга карата терс маанайда чагылдырды.

XI. УЛУТТУК АЗЧЫЛЫКТАРДЫН КАТЫШУУСУ

Кыргызстан - түрдүү этностор жашаган мамлекет, ал эми азчылыктардын жалпы саны калктын 27 пайызын түзөт.⁶² Конституцияда этностук ар түрдүүлүк, басмырлоого жол бербөө жана тендик принциптерин каралган. Эң көп сандагы азчылыктардын жамааты негизинен Ош жана Жалал-Абад облустарында жашаган этникалык өзбектерден турат, пайыздык катнаш менен алганда Ошто 28 жана Жалал-Абадда 24 пайызды түзөт. Саясий партиялардын курамын улуттук негизде түзүүгө мыйзамда тыюу салынган.

Этникалык азчылыктын өкүлдөрүнөн турган талапкерлер үгүт иштерине алардын компакттуу жашаган аймактарында активдүү катышты, бирок, ошол эле учурда, саясий партиялардын программаларында улуттар аралык мамилелерди камтыган суроолор чагылдырылган жок. Шайлоочуларга маалымат жана үгүт иштерин чагылдыруу боюнча материалдары эч кайсы азчылыктардын тилинде чыгарылган эмес, мамлекеттик (кыргыз) жана расмий (орус) тилдеринде гана жарыяланган.

Өзбек азчылыгынын айыгышкан мүнөздөгү атаандаштыгы Ош жана Жалабад облустарындагы жамааттардын мүчөлөрүн бир топ тынчсыздандырып, алардын кооптонуу сезимин пайда кылды. Араван районундагы "*Мекеним Кыргызстан*" жана "*Биримдик*" партияларынын тарапкерлеринин ортосундагы массалык мушташ, эки этникалык өзбек талапкерлердин тизмеден чыгарылышына алып келди.⁶³ Жалал-Абадда "*Мекеним Кыргызстан*" партиясынын атынан чыккан эки өзбек улутундагы талапкердин добуш сатып алгандыгы боюнча кылмыш иши козголгон. Маалыматка ылайык, алардын тарапташтары жана туугандары жергиликтүү бийлик жана укук коргоо органдары тарабынан аларга каршы көрсөтмө берүү үчүн кысымга алынгануу белгилүү болду. ДИАУБ ШЧБМдин кээ бир маектештеринин айтымында бул

⁶² Азчылык топторуна этникалык өзбектер (14,7%), орустар (5,3%), дунгандар (1,2%), уйгурлар (1%), ошондой эле тажик, казак, татар, украин, корей жана месхеттик түрктөрдүн чакан топтору кирет.

⁶³ БШК талапкер Маннановду каттоодон чыгаруу чечиминде башкалардын арасында улуттар аралык кастыкты козутууга тыюу салууга да шилтеме жасаган. 29-сентябрда Административдик Сот апелляциялык тарап берген өзбек тилиндеги материалдарды баалоодон баш тартып, бул чечимди күчүндө калтырды. 3-октябрда Жогорку Сот ага берилген апелляциялык арыз боюнча да бул чечимди күчүндө калтырды.

окуялардан кийин социалдык тармактарда өзбек коомчулугуна карата жек көрүүчүлүк учурлары байкалды.

ХП. АРЫЗДАР ЖАНА ДАТТАНУУЛАР

Талаш-тартыштарды чечүү үчүн мыйзамдарда жетишээрлик укуктук негиздер түзүлгөн жана ошол эле учурда, кайрылууларды бирдиктүү иерархия жана кыска убакыттын ичинде карап чыгуу принциптери колдонулат.⁶⁴ Шайлоо комиссияларынын чечимдерине, аракеттерине жана аракетсиздигине карата жогору турган комиссияларга, ал эми БШКнын чечимдерине биринчи Бишкек шаарынын Административдик сотуна, андан кийин Жогорку сотко даттанууга болот. Арыздарды жана даттанууларды шайлоочулар, саясий партиялар, талапкерлер, алардын ишенимдүү адамдары, жарандык коом уюмдары жана байкоочулар бере алышат.

Бирок, жарандык байкоочулар жана шайлоочу тарабынан БШКнын чечимдерине каршы берилген даттанууларды кароодо, Административдик Сот мыйзамдын чечмелөөсүн чектелген маңызда колдонуп, алардын мыйзамда белгиленген укугун чектеди.⁶⁵ Шайлоонун натыйжаларына жеке талапкерлер, саясий партиялар жана алардын ишенимдүү адамдары гана даттана алуусу эл аралык тажрыйбага каршы келет.⁶⁶ Добуш берүүнүн жыйынтыгын жокко чыгарган БШКнын 6-октябрдагы чечимине каршы "Демократия жана Жарандык Коом үчүн Коалициясы" коммерциялык эмес уюму Административдик Сотко кайрылып, 9-октябрда Административдик Сот арыз берүүчүнүн тиешелүү макамы жок экендигине байланыштуу апелляцияны канааттандырган жок.

Шайлоо боюнча келип чыккан талаш-тартыштарда коомдук байкоочулардын жана шайлоочулардын укуктук макамы боюнча коюлган негизсиз чектөөлөрдү алып салуу сунушталат. Шайлоонун катышуучулары, байкоочулар жана шайлоочулар шайлоо процессинин бардык маселелерине даттанууга укуктуу болуусун камсыз кылуу керек.

Шайлоо талаштарын чечүүнүн ачыктыгына өбөлгө түзгөн БШКнын арыздар реестринде көрсөтүлгөндөй, шайлоо күнүнө чейин шайлоо комиссияларына 141 арыз келип түшкөн.⁶⁷ Даттануулардын көпчүлүгү үгүт өнөктүгүнүн эрежелеринин бузулушуна, шайлоочуларды каттоого байланыштуу маселелерге жана добуш сатып алуу жана административдик ресурстарды кыянаттык менен пайдаланууга байланыштуу болду. Даттануулардын көпчүлүгү БШКнын Арыздар боюнча жумушчу тобу тарабынан каралып, аларга жооптор берилди, бирок БШКнын жалпы отурумдарында алардын 54 гана каралган. Аталган топтун отурумдары ачык өткөндүгүнө карабастан, арыздардын бардыгы БШК

⁶⁴ Шайлоо комиссияларына жана сотторго келип түшкөн арыздар жана даттануулар, анын ичинде шайлоонун жыйынтыктары боюнча, үч күндүн ичинде же кошумча тергөө талап кылынса, беш күндүн ичинде каралышы керек. Эгерде арыз же даттануу шайлоо күнү же андан бир күн мурун берилсе, ал токтоосуз каралышы керек.

⁶⁵ 24-сентябрда жана 2-октябрда Сот БШКнын административдик ресурстарды кыянаттык менен пайдалангандыгы үчүн чара колдонгон жана талапкерди каттоодон чыгаруу өтүнүчүн четке каккан чечимдери даттанууга жатпайт, анткени ал чечимдер кызыкдар тараптардын шайлоо укуктарын буза албайт деп өкүм чыгарды. Бул чечимдерди Жогорку Сот күчүндө калтырды.

⁶⁶ Венеция комиссиясынын 2002-жылкы [Шайлоо маселелериндеги жакшы тажрыйба кодексинин](#) П.3.3.f-пункту “бардык талапкерлерде жана тиешелүү округда катталган бардык шайлоочуларда даттануу укугу болушун сунуштайт. Шайлоонун натыйжалары боюнча шайлоочулардын кайрылуулары үчүн негиздүү кворум берилиши мүмкүн”.

⁶⁷ Мындан тышкары, БШК шайлоочулардын жана башка шайлоого кызыкдар тараптардын 500дөн ашуун суроо-талаптарына жана арыздарына жооп берди, алардын көпчүлүгү электрондук почта же социалдык тармактар аркылуу келип түшкөн. Арыздар боюнча БШКнын айрым чечимдери кечигип жарыяланган.

тарабынан каралбагандыгы коллегиялдуулук принцибин бузуп, тараптардын андан аркы сот иш-аракеттеринде укуктук белгисиздикти жаратат.⁶⁸

Шайлоо күнүнө чейин БШКнын чечимдери боюнча он даттануу келип түшүп, анын тогузу талапкерлерди каттоо жана каттоодон чыгаруу, ал эми бирөө административдик ресурстарды кыянаттык менен пайдалануу боюнча болгонн.⁶⁹ Административдик сот партияларды каттоодон баш тартуу боюнча БШКнын үч чечимин жараксыз деп таап, башка даттанууларды дагы четке какты. Административдик соттун чечимдерине каршы Жогорку сотко алты арыз берилген, анын экөө БШК тарабынан берилген; бардык арыздар четке кагылды. Административдик жана Жогорку соттордогу угуулар негизинен ачык өтүп, процесстин бардык кепилдиктерин сактоо менен жүргүзүлгөн.

2020-жылдын июль айында Жогорку Кеңеш административдик ресурстарды кыянаттык менен пайдалангандыгы үчүн жана добуш сатып алууга тиешеси бар адамдарды жоопко тартуу кепилдигин бекемдеген өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду кабыл алган. Шайлоо мыйзамдарын бузгандыгы тууралуу билдирүүлөргө ыкчам жооп кайтаруу үчүн БШК жана АШК деңгээлдеринде шайлоо комиссияларынын мүчөлөрүнөн, прокуратуранын, милициянын жана улуттук коопсуздук комитетинин өкүлдөрүнөн турган координациялык жумушчу жооп топтор түзүлгөн. Ушул жылдын 30-сентябрына карата, прокуратура жана ички иштер башкармалыгы жалпысынан добуштарды сатып алуу боюнча 63 кылмыш ишин тергеп, административдик ресурстарды кыянаттык менен пайдалануу боюнча 17 ишти иликтеп чыгышты. Бирок, бир дагы иш сотко жетпей, чара көрүлбөгөнү кабарланды. ДИАУБ ШЧБМдин көпчүлүк маектештери шайлоо мыйзамын бузууга каршы чара көрүүнүн натыйжалуулугуна, айрыкча укук коргоо органдарынын аракеттерине, ошондой эле соттун калыстыгына ишенимдин жоктугун билдиришти.

Укук коргоо органдары добуштарды сатып алуу жана административдик ресурсту кыянаттык менен пайдалануу жөнүндө билдирүүлөрдү натыйжалуу иликтөөгө тийиш. Шайлоого байланыштуу мыйзам бузууларды иликтөөнүн жана сот чечимдерин чыгаруунун ыкчам жол-жобосун кабыл алуу сунушталат.

Шайлоо күнүнөн кийин БШКга жети арыз келип түшкөн. Алардын экөө шайлоонун жыйынтыктарын жараксыз деп табууну, "Биримдик", "Кыргызстан" жана "Мекеним Кыргызстан" саясий партиялары мыйзамды одоно бузгандыгы, добуштарды сатып алгандыгы жана шайлоочуларга кысым көрсөткөндүгү үчүн каттоодон чыгарууну, ошондой эле шайлоону кайра өткөрүүнү шайлоого катышкан бир нече партиялар талап кылып, кайрылган. БШК ага чейин эле добуш берүүнүн жыйынтыктарын жокко чыгарып, добуштарды сатып алуу жана шайлоочуларга кысым көрсөтүү фактыларын иликтөө үчүн Башкы прокуратурага жана Ички иштер министрлигине жөнөткөн. БШК парламентке кайрылып, шайлоо босогосун жана партияны каттоодо талап кылынган күрөөнүн өлчөмүн азайтуу, добуш берүү дарегин убактылуу өзгөртүү механизм жакшыртуу, ошондой эле шайлоонун жыйынтыгын жокко

⁶⁸ Бир катар учурларда, арыздарга жумушчу топтордун жетекчилери БШКнын фирмалык бланкында расмий түрдө жооп кайтарышкан. Ал жоопторду сотко даттанууга боло турган БШКнын расмий чечимдери катары кабыл алса болоору же болбосу арыздануучулардын күмөн саноосун пайда кылган.

⁶⁹ 21-сентябрда Административдик сотко Демократия жана жарандык коом үчүн коалициясы тарабынан даттануу арызы берилген. Арыз ээси БШКнын Кыргызстан партиясына анын мүчөсү жана парламенттин төрагасынын милдетин аткаруучу Жумабеков тарабынан административдик ресурсту кыянаттык менен пайдаланганы үчүн берген эскертүүсү жетиштүү мыйзамдык чара эмес жана талапкер каттоодон чыгарылышы керек деп билдирди. Сот Жумабеков тарабынан мыйзам бузулган жок деп таап, даттануу арызын четке какты.

чыгарууга алып келген мыйзамсыз аракеттерди, саясий партиялардын шайлоого кайра катышуу укугун тактоо сыяктуу маселелерди карап берүүнү өтүндү.

Жалпысынан, шайлоо күнүнөн кийин Административдик Сот негизинен БШКнын шайлоо алдындагы чечимдерине каршы алты даттануу боюнча чечим чыгарды. 6-октябрда Сот жарандык байкоочулар тобунун "Кыргызстан" партиясын каттоого каршы арызына байланыштуу БШКнын 2-октябрдагы чечимин жараксыз деп тапты. Бирок ошол эле сот буга чейин ушуга окшош иш боюнча ошол эле топтун арызын тиешелүү макамы жок деп четке кагуусу, мыйзамдын ырааттуу колдонулушуна кооптонуу жаратты.⁷⁰ Жогорку Сот 13-октябрда апелляция берилген соттун чечимин күчүндө калтырылды.

ХІІІ. ЖАРАНДЫК ЖАНА ЭЛ АРАЛЫК БАЙКООЧУЛАР

Шайлоо мыйзамы саясий процесстерине бардык этаптарын саясий партиялар, жарандык коом уюмдары жана эл аралык байкоочулар тарабынан байкоо жүргүзүлүүсүн камсыз кылат.⁷¹ Ар бир шайлоо комиссиясына саясий партиялар экиден, ал эми жарандык байкоочу топтор үчтөн байкоочу дайындай алышат.⁷² Партиялык байкоочулар шайлоо комиссияларынын бардык чечимдерине каршы чыга алышат, ал эми жарандык байкоочулардын шайлоо комиссияларынын чечимдерине каршы чыгуу укугу чектелген (*Арыздар жана Даттануулар бөлүгүн караңыз*).

ДИАУБ ШЧБМдин бир нече маектештери БШК менен кызматташтыкты, анын ичинде шайлоонун ар кандай маселелери боюнча инклюзивдүү консультацияларды оң баалашты. Айрым жарандык коомдон келген маектештер БШК жана АШКлар өз отурумдары жөнүндө маалыматты кеч берип жатканын белгилешкени менен, шайлоо комиссияларынын ишине ишенбестик көрсөтүшкөн жок. Бир нече бейөкмөт уюмдар узак мөөнөттүү байкоо жүргүзүп, шайлоо процессинин ар кандай маселелери боюнча эл алдында билдирүү жасап жатышты.

ХІV. ШАЙЛОО КҮНҮ

ШЧБМ үчүн ДИАУБ методологиясына ылайык, Миссия шайлоо күнүндөгү процесстерди комплекстүү же системалуу түрдө байкаган жок, бирок өлкөнүн бардык аймактарындагы чектелген сандагы шайлоо участкаларында болду.⁷³

Жалпысынан шайлоо күнү ирээттүү өтүп, добуш берүү жакшы уюштурулган. Добуш берүү саат 08.00дөн 20.00гө чейин өттү. Көпчүлүк шайлоо участоктору өз убагында ачылып, процедуралар жалпысынан сакталды. Миссия мүчөлөрү барган шайлоо участкалары талаптагыдай жабдылып, алардын жайгашуусу шайлоочулардын иреттүү агымына шарт түздү. Бирок, ДИАУБ ШЧБМ бир нече шайлоо участкаларында УШК мүчөлөрү же байкоочулардын бюллетень сканерлерине өтө жакын турушу, добуш берүүнүн купуялуулугун бузушу мүмкүн экендигин белгилешти.

⁷⁰ Бул иш боюнча сот отуруму БШКнын жана Кыргызстан партиясынын өкүлдөрүсүз, даттанууну тез арада карап чыгуу үчүн өткөрүлдү.

⁷¹ Шайлоого байкоо жүргүзүү үчүн 35 уюмдан жана 43 элчиликтен 277 эл аралык байкоочу БШК тарабынан аккредитацияланган. Бардыгы болуп 77 жарандык байкоочу топ БШКга шайлоого байкоо жүргүзүү ниетин билдиришкен.

⁷² Жарандык байкоочулар БШКда жана АШКларда түздөн-түз катталышы мүмкүн.

⁷³ БШКнын маалыматы боюнча, 3-октябрда ден-соолугуна, шайлоо камакта отурганына же жетүү кыйын жерлерде болгонуна, милиция жана аскердик милдеттерин аткарып жатканына байланыштуу шайлоо участкаларына бара албай калган 24 472 шайлоочу үчүн көчмө добуш берүү уюштурулду.

Добуш берүүнүн купуялуулугуна байланыштуу мыйзамдык жоболор иш жүзүндө камсыздалып, УШКлар тарабынан аткарылышы керек. Шайлоо бюллетендеринин купуялуулугунун маанилүүлүгүн шайлоо комиссияларын окутуу учурунда жана шайлоочуларга билим берүү материалдарында баса белгилөө керек.

ДИАУБ ШЧБМ барган шайлоо участкаларынын көпчүлүгү кыймыл-аракети чектелгендер үчүн ыңгайлуу болуп, тепкичсиз кирүүгө мүмкүндүк түзүлүп, ылайыкташтырылган шайлоо кабиналары камсыз кылынган, бирок бир нече шайлоо участкасы экинчи кабаттарда жайгашкан. Айрым жарандык коом өкүлдөрү ДИАУБ ШЧБМге шайлоо участкаларынын жеткиликтүүлүгүн жогорулатуу үчүн өкмөт жана жергиликтүү бийлик органдары тарабынан көбүрөөк күч-аракеттерди жумшоо керектигин маалымдашты.

Миссия барган шайлоо участкаларында шайлоочуларды идентификациялоочу шаймандар жана бюллетень сканерлери жакшы иштеди, анча-мынча техникалык көйгөйлөр гана катталды. Жалпысынан, ДИАУБ ШЧБМдин көпчүлүк маектештери шайлоо күнү шайлоо участкаларында бурмалоолордун алдын алуу үчүн орнотулган шайлоочуларды идентификациялоочу заманбап технологияларга ишенээрин билдиришти.

ДИАУБ ШЧБМ барган шайлоо участкаларынын сыртындагы абал кээде курчуп, белгисиз адамдар шайлоочуларга көрсөтмө берип жатышты. Күнү бою ДИАУБ ШЧБМ шайлоо участкаларынын сыртында кезектерди байкады, ошондой эле бир нече ирет шайлоочуларды автобус менен ташып келүү байкалды. Бир учурда, ДИАУБ ШЧБМ шайлоо участогунун сыртында шайлоочуларга акча таратылып жаткандыгына күбө болгон.

Шайлоо комиссиялары тарабынан бет маскалары жана антисептиктер даярдалган, бирок КОВИД-19дун таралышынан коргоочу чаралар, мисалы, антисептиктерди ырааттуу колдонуу, биометрикалык текшерүү шаймандарын үзгүлтүксүз тазалап туруу, дайым эле көрүлгөн жок. Шайлоо участкаларынын сыртында же ичинде социалдык дистанция сейрек сакталды жана ДИАУБ ШЧБМ медициналык кызматкерлердин ысытмасы бар шайлоочуларга ар кандай мамиле кылганын байкаган.⁷⁴

ДИАУБ ШЧБМ барган шайлоо участкактору өз убагында жабылып, кол менен саноо натыйжалуу жүргүзүлүп, УШК мүчөлөрүнүн кызматташуусу жакшы деңгээлде болду. БШК шайлоочулардын 56 пайызынын катышканын жарыялады (1 980 240 адам добуш берди), автоматтык эсептөө саясий партиялар үчүн 1 899 111 добуш, баарына каршы 35 097 добуш берилгенин жана 31 419 бюллетен жараксыз деп табылганын кабарлады.

XV. ШАЙЛООДОН КИЙИНКИ ОКУЯЛАР

Добуш берүү аяктагандан көп өтпөй, БШК бюллетень сканерлеринен алынган алгачкы маалыматтардын негизинде, ачык-айкындуулукту камсыздап, алдын ала жыйынтыктарды өзүнүн сайтына жарыялай баштады. Алдын ала жыйынтыктарга ылайык, 16 партиядан 4 партия орундарды бөлүштүрүүгө укуктуу болушту: “*Биримдик*” 24,5 пайыз, “*Мекеним Кыргызстан*” - 23,8 пайыз, “*Кыргызстан*” - 8,7 пайыз, “*Бүтүн Кыргызстан*” - 7,1 пайыз.⁷⁵ Парламентте өкүлчүлүккө ээ болбой калган партиялар 4-октябрдан баштап 5-октябрга чейин шайлоонун жыйынтыгын тааныбай, эл алдында нааразычылыктарын билдирип чыгышты. “*Биримдик*” партиясы жеңишке жеткенин жарыялап жатса, “*Бүтүн Кыргызстан*”,

⁷⁴ Айрым шайлоо участкаларында мындай шайлоочулар үйлөрүнө жөнөтүлсө, кээ бирлеринде алардан саат 18.00дөн кийин добуш берүүгө кайтып келүүнү суранышкан.

⁷⁵ БШКнын маалыматы боюнча бул алдын-ала жыйынтыктар УШКлардын 98 пайызынын берген маалыматына негизделген.

“Кыргызстан” жана “Мекеним Кыргызстан” партиялары шайлоо жараянынын адилеттүүлүгүнө шек келтиришти.

5-октябрда бир катар партиялар БШКга шайлоонун жыйынтыктарын жокко чыгаруу жана жаңы парламенттик шайлоону дайындоо жөнүндө расмий арыз жолдошту.⁷⁶ БШК буга шайлоонун жыйынтыгы чыга элек деп жооп берди. Ошол эле убакта, Бишкек шаарындагы коомдук нааразычылык кыймылдары күн бою күчөп, кечинде бир нече миң адам чогулду. Парламенттин имаратына айрым митингчилердин кол салуусунан кийин укук коргоо органдары көздөн жаш агызуучу газ, желим окторду жана кулак тундуруучу гранаттарды колдонуп, элди таркатууга аракет кылганда, абал ого бетер курчуп кетти. Түнү бою катуу кагылышуулар уланып, нааразы болгондор парламенттин, Башкы прокуратуранын жана УКМКнын имараттарына күч менен киришти. Камалган бир нече саясий ишмерлер, анын ичинде экс-президент Атамбаев жана экс-депутат Садыр Жапаров бошотондука чыгарылды. Бул иш-чаралардын жүрүшүндө миңден ашуун адам жаракат алып, бир адам каза тапканы кабарланууда.

6-октябрда премьер-министр жана парламент төрагасы түшүнүксүз жагдайлардан улам кызматтарынан кетишти. Шайлоонун жыйынтыгына нааразычылык билдирген саясий партиялар кырдаалды жөнгө салуу үчүн ар кандай платформаларды, бир нече Координациялык кеңештерди түзүүнү сунушташты. Мындан тышкары, бир нече партиянын мүчөлөрү ар кандай министрликтердин жана мамлекеттик мекемелердин жетекчилигине өзүн-өзү дайындап, талаш-тартыштарды жаратышты. Кийинки күндөрү ар кандай саясий күчтөр уюштурган көптөгөн демонстрациялар жана жүрүштөр болду. Жергиликтүү деңгээлде коомдук нааразычылыктар жана чиновниктерди, алардын арасында губернаторлорду жана прокурорлорду алмаштыруу азыраак, бирок жүрүп жатты.

6-октябрда БШК бардык шайлоо участкаларындагы добуш берүүнүн жыйынтыктарын жараксыз деп тапты.⁷⁷ Бул чечим жабык сессияда, мамлекеттик эгемендүүлүк, улуттук биримдик, мыйзам үстөмдүгү, социалдык адилеттүүлүк жана адам өмүрүнүн эң жогорку баалуулугу жөнүндө конституциялык жоболорго шилтеме жасоо менен кабыл алынды. БШК “коомдогу чыңалуунун өсүшүнө жол бербөө, туруктуулукту, жарандык тынчтыкты жана ынтымакты чыңдоо” ниетин билдирди.⁷⁸

Президент Жээнбеков 9-октябрда Бишкекте өзгөчө кырдаал абалын киргизгендиги тууралуу жарыялады. Парламент 12-октябрда бул жарлыкты мыйзам боюнча талап кылынган үч күн ичинде карап, жактыра албай калгандан кийин, 19-октябрга чейин борбор калаада бир

⁷⁶ Өтүнүчкө “Ата Мекен”, “Бир Бол”, “Бүтүн Кыргызстан”, “Чоң Казат”, “Мекен Ынтымагы”, “Ордо”, “Реформа”, “Республика”, “Социал-демократтар”, “Ыйман Нуру” жана “Замандаш” партиялары кол койгон. “Мекенчил” партиясы дагы бул тизмеде болгон, бирок алардын кол тамгасы жок болуп чыкты.

⁷⁷ Мыйзам боюнча, добуш берүүнүн жыйынтыктары тиешелүү аймактарындагы АШКлар тарабынан жараксыз деп табылат. Шайлоо мыйзамынын 37-беренесинде АШК тарабынан добуш берүүнүн натыйжаларын, анын ичинде БШКнын чечиминин негизинде, жараксыз деп табуунун негиздери келтирилген.

⁷⁸ 21-октябрда БШК шайлоонун жыйынтыгын расмий түрдө жокко чыгарбай туруп, кайрадан шайлоону жарыялады. 24-октябрда Актив партиясынын жана бир бейөкмөт уюмдун өтүнүчү боюнча Административдик сот бул чечимди жокко чыгарды. Шайлоо мыйзамынын 37-беренесинде, бир же бир нече шайлоо участкторунда добуш берүүнүн жыйынтыктарынын жараксыз деп табылышы шайлоонун жалпы жыйынтыгына таасир эткен болсо, эки жуманын ичинде кайталап добуш берүү мүмкүнчүлүгү каралган, ал эми бүткүл өлкө боюнча шайлоонун жыйынтыктары жараксыз деп табылса, шайлоону кайра өткөрүү бир айдан кийин жарыяланууга тийиш.

жумалык өзгөчө кырдаал жаңыдан киргизилди, бирок бул чечим парламент тарабынан 16-октябрда кайрадан алынып салынды.

Мөөнөтү бүтүп жаткан парламент 6-14-октябрь аралыгында бир нече кезексиз сессияларды өткөрүп, жаңы премьер-министрди жана парламенттин жаңы төрагасын көрсөтүү жөнүндө сүйлөшүүлөрдү жүргүзүп, шайлоо реформасы сыяктуу башка мамлекеттик маанилүү маселелерди талкуулап жатты. Бирок ЖМКлар, жарандык коом жана айрым депутаттар бул сессиялар кворумдун жетишсиздиги жана алдын-ала эскертүүсүз өткөндүгүн билдиришти. Ийгиликсиз аракеттерден кийин, 14-октябрда парламент кворум талаптарын аткарып, Жапаров мырзаны премьер-министр кызматына сунуштады. Бул талапкерди бекиткен жарлыкка кол койгондон кийин, Президент Жээнбеков 15-октябрда кызматтан кетээрин жарыялаган. Анын эртеси Жапаров мырза өлкөнүн президентинин милдетин аткаруучу дагы болуп калды.⁷⁹

Шайлоо күнү жана шайлоодон кийинки толкундоолорду чагылдырып жаткан журналисттерге милиция кызматкерлери жана ар кандай саясий күчтөрдүн тарапкерлери тарабынан жасалган чабуулдар, ошондой эле ушул мезгилде байкалган Интернет жана байланыштын үзгүлтүккө учурашы, негизинен, түрдүү пикирлерди четке кагуу жана басма сөз эркиндиги менен маалыматка жетүү мүмкүндүгүн чектөө аракети катары кабыл алынды. Бул окуялардан кийин улуттук жана эл аралык ЖМК уюмдары бийликти жана саясий күчтөрдү журналисттер үчүн коопсуз жана коркунучсуз иштөө чөйрөсүн камсыз кылууга чакырышты. ЖМКлар журналисттерге карата жасалган бардык зомбулук, коркутуу же куугунтуктоо аракеттерин, айрыкча ОМОН журналистке карата ок чыгарган учурларды иликтөөнү өтүнүп, бийликке кайрылышты.

Коомдук телерадиокомпания КТРКны оппозиция жана башка жеке кызыкчылыгы бар топтор тарабынан басып алуу, анын Байкоочу кеңешин таркатуу жана КТРКнын башкы директору кызматтан кеткенден кийин директордун милдетин аткаруучуну мыйзамсыз дайындоо боюнча бир нече аракеттер болгон. КТРКнын редакциясы окуялар боюнча жаңылыктарды берүүнү улантып, кийинчерээк Байкоочу кеңеш тарабынан жаңы убактылуу директор дайындалса да, КТРКнын журналисттеринин коопсуздугуна жана алардын кооптонуусуз иштөө мүмкүнчүлүгүнө доо кетирилген.⁸⁰

ЖМК эркиндиги катуу сакталышы керек. Журналисттердин жана ЖМКлардын ишине кийлигишүүгө, ошондой эле маалыматтын жеткиликтүүлүгүнө болгон чектөөлөргө жол берилбеши керек. Компетенттүү органдар журналисттер үчүн коопсуз чөйрөнү камсыз кылып, ЖМК эркиндигине доо кетирген фактылардын бардыгы тийиштүү түрдө иликтенип, каралышы сунушталат.

XVI. РЕКОМЕНДАЦИЯЛАР

Бул рекомендациялар Кыргыз Республикасында шайлоо өткөрүү процессин жакшыртуу жана аларды ЕККУнун алдында алынган милдеттенмелерге жана демократиялык шайлоолорду өткөрүүдөгү башка эл аралык стандарттарга шайкеш келтирүү максатында сунуш кылынат. Бул отчетте беюилген рекомендациялар ДИАУБдун Кыргыз Республикасы бул убакытка

⁷⁹ Конституцияга ылайык, президент кызматтан кетсе, парламенттин төрагасы президенттин милдетин аткаруучу болуп калат. Эгерде спикер бул милдетти аткара албаса, премьер-министр президенттин милдетин аткаруучу болуп калат. 15-октябрда парламенттин жаңы шайланган төрагасы Канат Исаев президенттин кызматына аткаруудан баш тартты.

⁸⁰ 29-октябрда жаңы башкы директорду кызматка кабыл алуунун расмий жол-жобосун баштаган.

чейин жүзөгө ашыра элек рекомендациялары менен менен кошо каралып чыгыш керек.⁸¹ ДИАУБ Кыргызстандын бийлик органдарына шайлоо процессин андан ары өркүндөтүүгө жана ушул жана мурунку отчеттордогу рекомендацияларды жүзөгө ашырууда жардам берүүгө даяр.

А. АРТЫКЧЫЛЫКТУУ РЕКОМЕНДАЦИЯЛАР

1. Шайлоо процессине болгон ишенимди жогорулатуу үчүн кеңири коомдук маалымдоо кампаниясын өткөрүү жана сот жообуна тартуу жолу аркылуу добуштарды сатып алуу жана шайлоочуларга кысым көрсөтүү маселелерин чечүү үчүн атайын аракеттер талап кылынат. Добуштарды сатып алуу тажрыйбасына каршы саясий партиялар конкреттүү милдеттенмелерди кабыл алышы керек
2. ЖМК эркиндиги катуу сакталышы керек. Журналисттердин жана ЖМКлардын ишине кийлигишүүгө, ошондой эле маалыматтын жеткиликтүүлүгүнө болгон чектөөлөргө жол берилбеши керек. Компетенттүү органдар журналисттер үчүн коопсуз чөйрөнү камсыз кылып, ЖМК эркиндигине доо кетирген фактылардын бардыгы тийиштүү түрдө иликтенип, каралышы сунушталат.
3. Шайлоо өнөктүгүн каржылоонун ачык-айкындуулугун камсыз кылуу үчүн, мыйзам, коомдук маалымдоо жана көзөмөлдөө жол-жоболорун камсыз кылып, партиялардан жыл сайын каржылык отчетторду берип турууну талап кылуу сунушталат.
4. Мыйзам талапкерлерди каттоодон чыгаруу мыйзамды одоно бузган учурда гана колдонулуучу өзгөчө чара экендигине кепилдик бериши керек. Шайлоо мыйзамын бузууларга каршы чаралар ырааттуу колдонулушу керек.
5. Үгүт материалдарын жаңылыктар жана учурдагы маселелер жөнүндө программаларда берүүгө тыюу салуу сунушталат. Мындан тышкары, акы төлөнүүчү саясий материалдарды “акы төлөнгөн” деп так жана кайталап белгилеп турууга болот.
6. Укук коргоо органдары добуштарды сатып алуу жана административдик ресурсту кыянаттык менен пайдалануу жөнүндө билдирүүлөрдү натыйжалуу иликтөөгө тийиш. Шайлоого байланыштуу мыйзам бузууларды иликтөөнүн жана сот чечимдерин чыгаруунун ыкчап жол-жобосун кабыл алуу сунушталат.
7. Добуш берүүнүн купуялуулугуна байланыштуу мыйзамдык жоболор иш жүзүндө камсыздалып, УШКлар тарабынан аткарылышы керек. Шайлоо бюллетендеринин

⁸¹ [1999-жылкы ЕККУнун Стамбул Документинин](#) 25-пунктунда ЕККУга мүчө мамлекеттер "ДИАУБдун шайлоого берген баасын жана рекомендацияларын тезинен аткарууга" милдеттенишкен. Мурунку сунуштардын аткарылышы ДИАУБ ШЧБМ тарабынан төмөнкүчө бааланат: [ДИАУБдун 2015-жылдагы парламенттик шайлоо боюнча жыйынтыктоочу отчетунда](#) (2015-жылкы жыйынтыктоочу отчету) берилген 2, 6, 14, 17, 19, 21, 24, 28 жана 29- рекомендациялары жана [ДИАУБдун 2017-жылдагы президенттик шайлоо боюнча жыйынтыктоочу отчетунда](#) (2017-жылдын жыйынтыктоочу отчету) берилген 9, 10, 11, 18 жана 22- рекомендациялары толугу менен аткарылды. 2015-жылкы жыйынтыктоочу отчетто берилген 9, 11, 25 жана 27- рекомендациялары, 2017- жылкы жыйынтыктоочу отчетто берилген 1, 3, 14 жана 25- рекомендациялары негизинен аткарылды. 2015-жылкы жыйынтыктоочу отчетто берилген 1, 3, 4, 7, 18 жана 22- рекомендацияларынын жана 2017- жылкы жыйынтыктоочу отчетто берилген 4, 5, 7, 12, 13 жана 23 – рекомендацияларынын бир бөлүгү аткарылды. ДИАУБдун [шайлоо боюнча рекомендацияларынын маалымат базасын](#) караңыз.

купуялуулугунун маанилүүлүгүн шайлоо комиссияларын окутуу учурунда жана шайлоочуларга билим берүү материалдарында баса белгилөө керек.

В. БАШКА РЕКОМЕНДАЦИЯЛАР

Шайлоо системасы жана укуктук негиздер

8. Мурунку рекомендацияларга ылайык, бир партия ээ боло ала турган мандаттардын чегин, ошондой эле регионалдык босого маселесин кайра карап чыгуу сунушталат. Көз карандысыз талапкерлердин шайлоого катышуусуна да мүмкүнчүлүк берүү керек.

Шайлоону уюштуруу

9. БШК улуттук азчылыктар компакттуу жашаган аймактарда алардын өкүлчүлүгүн жетиштүү деңгээлде болушун камсыз кылган чараларды көрүү шайлоо комиссияларына сунушталат.
10. Шайлоого кызыкдар тараптардын укуктарына жана милдеттерине, анын ичинде арыздарга, тиешелүү чечимдер ошондой эле мыйзамдарды чечмелөө БШК тарабынан ачык отурумдарда кабыл алынышы керек. Мурда сунушталгандай, БШКнын бардык чечимдери өз убагында жарыяланып турушу керек.

Шайлоочуларды каттоо

11. Жасалган кылмыштын оордугуна карабастан абакта жаза өтөп жаткандардын шайлоо укугуна карата жасалган пропорциясыз чектөөлөр жана майыптыкка байланыштуу чектөөлөр алынып салынышы керек.
12. Бийлик бардык шайлоочулардын, анын ичинде чет өлкөлөрдө жашаган жарандардын, биометрикалык каттоодон өтүүсүнө өбөлгө түзүү жана жеңилдетүү боюнча ар тараптуу аракеттерди улантышы керек.
13. Ушул механизмдин кыянат пайдаланылышына жол бербөө үчүн, добуш берүү дарегин убактылуу өзгөртүү өтүнүчтөрү жүйөлүү негизделиши зарыл жана ар бир шайлоочу тарабынан шайлоо мезгилинде берилген мындай арыздардын саны чектелиши мүмкүн.

Талапкерлерди каттоо

14. Кош жарандыгы бар жарандардын шайлоого катышуусуна тыюу салуу беренеси кайрадан каралышы сунушталат.
15. Талапкерлерди каттоого жана потенциалдуу арыздарга байланыштуу шайлоо мөөнөттөрү, дал келип калуунун жана процедуралык тоскоолдуктардын алдын алуу үчүн, бири-биринен алыстатылышы керек.
16. Талапкерлердин тизмесине коюлган квота талаптарынын натыйжалулугун жогорулатууга багытталган механизмдерди, анын ичинде квота талаптарын сактабагандыгы үчүн чараларды көрүү о.э. корголгон топтордон шайланган ар бир депутат үчүн партияларга каржылык стимулдарды, киргизүү керек

Шайлоо өнөктүгү

17. Шайлоо өнөктүгүнүн колдонулуп жаткан эрежелеринин юридикалык жактан аныктыгын камсыз кылуу үчүн, мыйзамда же БШКнын токтому менен тыюу салынган маданий жана спорттук иш-чаралардын так жана конкреттүү аныктамасын караштырса болот.

Шайлоо өнөктүгүн каржылоо

18. Шайлоо өнөктүгүн каржылоонун ачыктыгын жогорулатуу жана шайлоого катышкан партиялардын каржылык мүмкүнчүлүгүнө негизделген кемчиликтерди жоюу үчүн, үгүт иштерин жүргүзүү максатында материалдык салым жана ыктыярчылардын кызматын тартууга уруксат бере турган кылып мыйзамдык базаны кайрадан карап чыгуу керек. Мындай каржылык эмес салымдар шайлоого катышкан партиялардын каржылык отчетторунда, мисалы базар баалары менен эсептелген сметалар түрүндө, чагылдырылышы керек.
19. Шайлоо өнөктүгүн каржылоону ачык-айкын жана мазмундуу көзөмөлдөө үчүн БШКнын аудиторлор тобунун дараметин жогорулатып, аудиттин натыйжаларын акылга сыярлык мөөнөттө жарыялоо керек.

Жалпыга маалымдоо каражаттары

20. Жазык кодексин улуттар (этностор) аралык, расалык, диний же региондор аралык кастыкты козутуу деген түшүнүккө, ошондой эле жек көрүү, басмырлоо, кастык жана зомбулук сыяктуу мыйзамдагы негизги терминдерге эл аралык стандарттарга ылайык так аныктама бере тургандай кылып кайра карап чыгуу сунушталат.
21. Мыйзамдарда адамдын аброюна шек келтирүү жана кемсинтүү үчүн акчалай эмес чараларды колдонууга артыкчылык берилиши керек, ошондой эле доочу тарабынан далилденген иш жүзүндө келтирилген зыянды жана акчалай эмес жолдор менен калыбына келтирүүнү эске алган зыяндын ордун толтуруунун жогорку чеги белгилениши керек. Коомчулукту кызыктырган маселелер боюнча ар кандай фактылардын жалгандыгын далилдөө милдетин арыз берүүчү көтөрүшү керек. Президенттин кадыр-баркын артыкчылыксыз коргоону камсыз кылуу үчүн Президенттин ишмердигинин кепилдиктери жөнүндө мыйзамдын 4 жана 18-беренелерин жоюу сунушталат.
22. ЖМКлар үчүн аккредитациядан өтүү боюнча талаптарды кайра карап чыгуу сунушталат, анткени ал ЖМКлар үчүн ашыкча тоскоолдуктарды жаратып, шайлоочуларга жеткиликтүү маалыматтын көлөмүн чектеп коёт.
23. Бардык органдар, анын ичинде БШК, сөз эркиндигин жогорулатуу үчүн талапкерлерге бардык ЖМК түрлөрү аркылуу кайрылуу мүмкүнчүлүгүн камсыз кылышы сунушталат.
24. Коомдук жана мамлекеттик телерадиоберүүчүлөр өзүлөрүнүн жаңылыктарында жана учурдагы окуялар жөнүндөгү программаларында партиялардын үгүт иштерин калыс жана тең салмактуу чагылдырып, шайлоочуларга туура тандоо жасоого жардам берүүсү сунушталат.

Арыздар жана даттануулар

25. Шайлоо боюнча келип чыккан талаш-тартыштарда коомдук байкоочулардын жана шайлоочулардын укуктук макамы боюнча коюлган негизсиз чектөөлөрдү алып салуу сунушталат. Шайлоонун катышуучулары, байкоочулар жана шайлоочулар шайлоо процессинин бардык маселелерине даттанууга укуктуу болуусун камсыз кылуу керек.

I ТИРКЕМЕ: ШАЙЛООГО ЧЕКТЕЛГЕН БАЙКОО ЖҮРГҮЗҮҮ БОЮНЧА МИССИЯГА КИРГЕН БАЙКООЧУЛАРДЫН ТИЗМЕСИ

ДИАУБ ШЧБМдин негизги командасы

Томас Босеруп	Миссиянын башчысы	Дания
Армен Мазманян		Армения
Андрей Краснянский		Беларуссия
Габриэла Скулова		Чех Республикасы
Юрга Луксайте-Роелинг		Литва
Яне Карески		Түндүк Македония
Клаудиа Аранда		Португалия
Светлана Четайкина		Россия Федерациясы
Андрей Ханжин		Россия Федерациясы
Валентина Кремлева		Россия Федерациясы
Мерсе Кастелс		Испания
Фаррух Журакулов		Тажикстан
Олександр Стеценко		Украина

ДИАУБ ШЧБМдин узак мөөнөттүү байкоочулары

Найра Хачикян	Армения
Ирина Шулианкова	Беларуссия
Маркета Неквиндова	Чех Республикасы
Ян Немес	Чех Республикасы
Ханне Баң	Дания
Лела Талиури	Грузия
Нурул Рахимбеков	Казакстан
Александр Бедритский	Россия Федерациясы
Кристина Богданова	Россия Федерациясы
Варвара Дронова	Россия Федерациясы
Всеволод Перевозчиков	Россия Федерациясы
Николас Хейум	Швеция
Эва Джейкобссон	Швеция
Максимо Хуан Прадес Барсело	Швеция
Марио Барфус	Швейцария
Моника Джамбонини	Швейцария
Энн Меррилл	Америка Кошмо Штаттары
Даниэль Виллегас	Америка Кошмо Штаттары

ДИАУБ ЖӨНҮНДӨ МААЛЫМАТ

Демократиялык институттар жана адам укуктары боюнча Бюро (ДИАУБ) ЕККУга мүчө-мамлекеттерге «адам укуктарын жана негизги эркиндиктерин толук урматтоону камсыздоого, мыйзам үстөмдүгүн сактоого, демократиялык принциптерди колдоого, демократиялык институттарды курууга, бекемдөөгө жана коргоого, ошондой эле бүткүл коомдун масштабында көтөрүмдүүлүктү өнүктүрүүгө» көмөк көрсөтүүчү ЕККУнун негизги институту (Хельсинки саммитинин документтери, 1992-жыл). Бул ЕККУнун адамзаттык өлчөмү болуп саналат.

Варшава шаарында (Польша) жайгашкан ДИАУБ «Эркин шайлоолор боюнча Бюро» деген аталыш менен 1990-жылы Париж саммитинде негизделген жана өз ишин 1991- жылдын май айында баштаган. Бир жыл өткөн соң, Бюронун аталышы өзгөрүп, адам укуктарын коргоо жана демократияны чыңдоо багытында анын мандаты кеңейтилген. Бүгүнкү күндө Бюронун курамында 150дөн ашуун адис бар.

ДИАУБ **шайлоолорго байкоо жүргүзүү** жагынан Европадагы алдыңкы уюм болуп саналат. Жыл сайын, ЕККУ регионундагы шайлоо процесстеринин ЕККУнун алдында алынган милдеттенмелерге, демократиялык шайлоолорду өткөрүү боюнча эл аралык милдеттенмелерге жана стандарттарга, ошондой эле улуттук мыйзамдарга шайкеш келүүсүнө баа берүү үчүн Бюро миңдеген байкоочулар менен камсыз кылуу иштерин уюштурат жана жөнгө салат. Анын уникалдуу усулдары шайлоо жараянынын бардык жагдайлары боюнча тереңдетилген талдоо жүргүзүүгө мүмкүндүк берет. ДИАУБ көмөк көрсөтүү боюнча долбоорлорду ишке ашыруу аркылуу ЕККУ га мүчө - мамлекеттерге шайлоо инфраструктурасын жакшыртууга жардам берет.

Бюронун **демократияны колдоо** жаатындагы ишмердиги төмөнкүдөй чөйрөлөрдү камтыйт: мыйзамдын үстөмдүгү, мыйзам чыгарууну колдоо, демократиялык башкаруу, миграция жана жылып жүрүү эркиндиги жана гендердик теңчилдик. Жыл сайын ДИАУБ демократиялык структураларды өнүктүрүү боюнча бир катар максаттуу программаларды ишке ашырат.

ДИАУБ адамзаттык өлчөм жаатында кабыл алынган **адам укуктарын жана фундаменталдык эркиндиктерин** бекемдөө жана коргоо боюнча алынган милдеттенмелердин ЕККУга мүчө – мамлекеттер тарабынан аткарылуусуна көмөк көрсөтөт. Терроризмге каршы күрөшүүдөгү адам укуктарын сактоо, адамдарды сатуудан жабыр тарткандардын укуктарын коргоо, адам укуктары боюнча окутуу жана даярдоо, адам укуктарын сактоого мониторинг жүргүзүү жана отчет түзүү, ошондой эле аялдардын укуктары жана алардын коопсуздугу сыяктуу тематикалык тармактарды камтыган кызматташтыкты бекемдөө, дараметти чыңдоо жана экспертизаларды жасоо боюнча өнөктөштөр менен биргеликте иш жүргүзөт.

Көтөрүмдүү мамиле жасоо жана **басмырлоого жол бербөө** боюнча иш-аракеттердин алкагында ДИАУБ мүчө - мамлекеттерге жек көрүүнүн, расизмдин, ксенофобиянын, антисемитизмдин жана көтөрүмсүздүүлүктүн башка формаларынын негизинде жасалган кылмыштарга каршы жооп кайтаруунун натыйжалуулугун жогорулатууда колдоо көрсөтөт.

Чыдамкайлыкты күчөтүү жана басмырлоону жок кылуу боюнча ДИАУБ төмөнкү тармактарда иш алып барат: мыйзам чыгаруу, тартип коргоо органдарынын кызматкерлери үчүн окутууларды уюштуруу; кылмыштарга жана көтөрүмсүздүүлүктүн көрүнүштөрүнө жооп кайтарууга мониторинг, отчеттуулук жана байкоо жүргүзүү; көтөрүмдүүлүктү, урматтоону жана өз-ара түшүнүүнү жайылтуу боюнча агартуу иш- чаралары.

ДИАУБ мүчө - мамлекеттерге **Рома жана Синти** элдери боюнча, алардын саясат маселелери боюнча кеңештерди берет. Бюро Рома жана Синти жамааттары арасында потенциалды күчөтүүгө жана алакаларды чыңдоого жардамдашып, Рома жана Синти өкүлдөрүнүн директивдүү орган катары иш алып баруусуна көмөктөшөт.

ДИАУБ тарабынан аткарылып жаткан бардык иш-чаралар ЕККУга мүчө - мамлекеттер, ЕККУнун институттары жана жер-жерлердеги өкүлчүлүктөрү, ошондой эле башка эл аралык уюмдар менен биргеликте тыгыз координация жана кызматташтык аркылуу жүргүзүлөт.

Толук маалыматты ДИАБдун төмөнкү вебсайтынан ала аласыздар: (<http://www.osce.org/odihr>)